

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

QARSHI MUXANDISLIK - IQTISODIYOT INSTITUTI

IQTISODIYOT FAKULTETI

“IQTISODIYOT” KAFEDRASI

**“HIMOYAGA TAVSIYA
ETILADI”**

“Iqtisodiyot” kafedrasini mudiri
_____ dots. A.B.Qurbonov
“_____” _____ 2018 yil

“TASDIQLAYMAN”

“Iqtisodiyot” fakul’teti dekani
_____ i.f.d., prof. A.F.Xurramov
“_____” _____ 2018 yil

RAVSHANOV JAMSHID ABDUXOMID O‘G‘LINING

**“Qishloq xo‘jaligida kichik biznes va uni davlat tomonidan
qo‘llab quvvatlash tizimi”**

**(Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot va hududlarni kompleks
rivojlantirish bosh boshqarmasi misolida) mavzusidagi**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

BAJARDI: “Iqtisodiyot” (qishloq
xo‘jaligi) ta‘lim yo‘nalishi
IV-kurs II-461 guruh talabasi
_____ **J.A.Ravshanov**

ILMIY RAHBAR:
“Iqtisodiyot” kafedrasini katta o‘qituvchisi
_____ **N.M.Djalilova**

Bitiruv malakaviy ishi kafedrada dastlabki himoyadan o‘tdi

_____ sonli bayonnoma “_____” _____ 2018 yil

QARSHI – 2018 yil

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I-BOB.Qishloq xo‘jaligida kichik biznes va uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimining nazariy asoslari.....	6
1.1.Kichik biznes tushunchasi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda uning o‘rni va roli	6
1.2.Qishloq xo‘jaligida kichik biznesni rivojlantirish shart-sharoitlari, tamoyillari va xususiyatlari.....	19
II- BOB. Tarkibiy islohotlar jarayonida kichik biznesning shakllanishi va rivojlanishidagi o‘zgarishlar.....	34
2.1.Kichik biznesni rivojlantirishda innovatsion salohiyatni va investitsion faollikni oshirish	34
2.2. Kichik biznesning qishloq xo‘jaligi sohasidagi rivojlanish holatini iqtisodiy baholash.....	40
III-BOB. Qishloq xo‘jaligida kichik biznesni rivojlantirish va takomillashtirish yo‘nalishlari.....	55
3.1. Kichik biznesni rivojlanishi bo‘yicha xorijiy innovatsion tizim tajribalaridan foydalanish.....	55
Xulosa va takliflar.....	73
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	76

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Qishloq xo‘jaligi – O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog‘i hisoblanadi. Bu tarmoq mamlakat aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga, qayta ishlash sanoati tarmoqlarining esa xomashyoga bo‘lgan talabini qondiradi. Oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foizga yaqini agrar tarmoqda tayyorlanadi. Qishloq xo‘jaligi respublikamizning iste‘mol bozoriga oziq-ovqat mahsulotlari va kayta ishlash sanoatiga xomashyo yetkazib berish bilan birga, qishloq xo‘jaligi mashinasozligi, kimyo sanoati kabi bir qator tarmoqlar mahsulotlari uchun kafolatli bozor bo‘lib ham hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qishloq xo‘jaligini isloh qilish bo‘yicha juda katta ishlar amalga oshirildi. “O‘zbekistonni 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida barcha sohalar qatori qishloq xo‘jaligini ham modernizatsiya qilish borasida eng muhim vazifalarni aniq belgilab, ularni izchil amalga oshirib borayotganimiz sohadagi ulkan muvaffaqiyatlarga asos bo‘lib xizmat qilmoqda.”¹

Ishlab chiqarishga fan-texnika yutuqlarini, yangi texnika va ilg‘or texnologiyalarni joriy etish ishlari yildan-yilga jadallashib bormoqda. Cheklangan yer va suv resurslaridan, kapitaldan va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi yuksalmoqda.

Respublikamiz qishloq xo‘jaligida bosqichma-bosqich amalga oshirib borilayotgan mulkiy-tarkibiy islohotlarda birinchi navbatda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, turli mulk shakllariga, eng avvalo xususiy mulkchilikka asoslangan kichik biznesni rivojlantirishga muhim e‘tibor qaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov mamlakatimiz taraqqiyotini kuchaytirish va xalqimiz farovonligini yanada oshirishda g‘oyat muhim ahamiyatga ega bo‘lgan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” to‘g‘risidagi ma‘ruzasida: “Ma‘lumki, hayot hech qachon bir joyda to‘xtab turmaydi. Shu bois

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 9 декабр 2017 йил.

avvalambor ro‘y berishi mumkin bo‘lgan turli falokatlar, jahon iqtisodiyotining yuksalishi va inqirozini oldindan ko‘rish imkonini beradigan, har tomonlama chuqur o‘ylangan, aniq maqsad va ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan taraqqiyot dasturi va uni amalga oshirish strategiyasiga ega bo‘lgan mamlakat va xalq pirovard natijada muvaffaqiyatga erishadi”² deb ta’kidlagan oqilona so‘zlari, birinchi galda, kichik biznesning rivojlanishiga taalluqli bo‘lib, u mulkchilik va aholining ish bilan bandligi sohasidagi o‘zgarishlar bilan keng ma’noda bog‘liqdir.

Shuningdek: “...tadbirkorlik, ishbilarmonlik xalqimizning, millatimizning qon-qoniga, suyak-suyagiga singib ketgan noyob va ezgu fazilat, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.”³ deb yana bir bor ta’kidlashi respublikada bozorni o‘rganish, kishlok xujaligida kichik biznesni yo‘lga qo‘yish, xodimlarni rag‘batlantirish borasidagi harakatlarni muhimligidan dalolat beradi. Bunday sharoitda kichik biznes subyektlariga mustaqillik berish ularda o‘z faoliyatining yakuniy natijalari uchun javobgarlik hissini yanada oshiradi. Kichik biznes kapital taqchilligi sharoitida ko‘p mablag‘ talab etmaydigan xo‘jalik faoliyati sifatida resurslar aylanmasining yuqori suratlarni ta‘minlaydi, iqtisodiyotni qayta qurish, iqtisodiy nobarqarorlik va resurslar cheklanganligi sharoitida iste‘mol bozorini shakllantirish va uni to‘ldirish muammosini tez hamda tejamli tarzda hal etadi. Kichik korxonalar iste‘mol talabining o‘zgarishiga darhol moslashadi va shu yo‘l bilan iste‘mol bozoridagi zaruriy muvozanatni ta‘minlaydi. Kichik biznes yangi ish o‘rinlarini yaratishi bilan kishlok xujaligida ishsizlik muammosini hal etishda muhim rol o‘ynaydi.

Mustaqillik yillari mobaynida mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy va huquqiy asoslari yaratilganligini qayd etish joiz. Natijada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining ijtimoiy-iqtisodiy holati sezilarli darajada yaxshilandi. Biroq, amalga oshirilgan ishlar ko‘lamiga qaramasdan mintaqalarda kishlok xujaligida bu sohada hali yechimini kutayotgan muammolar ham bor. Jumladan, viloyatimizda kishlok xujaligida kichik

---

²Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. // Халқ сўзи, 2010 йил, 13 ноябрь.

³ Каримов И.К. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. //Халқ сўзи, 2010 йил, 8 декабрь.

biznesni rivojlantirish jarayoni, xususiyatlari va yo‘nalishlari majmuini ishlab chiqish, faoliyat samaradorligini baholash lozim bo‘lib, u mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

BMIning maqsadi va vazifalari. Qishloq xo‘jaligida kichik biznes va uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimining nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirishga qaratilgan xulosa va takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Qo‘yilgan maqsadga muvofiq BMIning vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

- kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati va nazariy asoslarini aniqlash;
- iqtisodiyotning rivojida kichik biznes sohasining o‘rnini asoslash hamda o‘ziga xos xususiyatlari va yo‘nalishlarini aniqlash;
- Kichik biznesni rivojlantirishda innovatsion salohiyatni va investitsion faollikni oshirish;
- Viloyatda kichik biznesning qishloq xo‘jaligi sohasidagi rivojlanish holatini iqtisodiy baholash;
- Kichik biznesni rivojlanishi bo‘yicha xorijiy innovatsion tizim tajribalaridan foydalanish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

BMI obyekti. Tadqiqot obyekti bo‘lib, Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot va hududlarni kompleks rivojlantirish bosh boshqarmasi hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati. Ishning asosiy natijalari iqtisodiy yo‘nalishdagi oliy o‘quv yurtlari bakalavriat yo‘nalishlari uchun «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik asoslari», “Qishloq xo‘jalik iqtisodiyoti” fanidan ma’ruza matnlarini tayyorlash, ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarni olib borishda amaliy ahamiyatga ega.

BMIning tuzilishi va xajmi. BMI kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat. Uning asosiy mazmuni ..... betda bayon etilgan.

1.1. Kichik biznes tushunchasi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda uning o‘rni va roli

O‘zbekistonda bozor islohotlarining hozirgi bosqichi iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni bo‘lib, unda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Respublika fuqorolarining

tadbirkorlik qobiliyatini rivojlantirish, insonning mustaqil xo‘jalik yuritish tashabbuskorligidan samarali foydalanishga imkon beruvchi iqtisodiy mexanizmni yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy o‘sishi, raqobatbardoshlik va uni jamiyat gullab-yashnashiga olib keluvchi yagona kuch sifatida tan olish ko‘proq ahamiyatga ega. Darhaqiqat O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek, “...kichik biznesning ixcham va harakatchanligi, bozor konyunkturasi o‘zgarishlari va iste’molchilar ehtiyojlariga nisbatan tez moslasha olishi, uni jahon iqtisodiy inqirozi davrida yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadini oshirish borasida eng qulay va maqbul vositaga aylantiradi”⁶. Haqiqatan ham, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi aholining ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni tezkorlik bilan hal qilib berishda g‘oyat muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd qilish lozim.

Hozirgi paytga kelib, dunyo aholisidan mehnatga yaroqli qismining qariyb 50 % kichik biznes bilan band bo‘lib, turli tarmoqlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar hajmining milliy mahsulotdagi hissasi 33 %dan 66 % gacha, yalpi ichki mahsulotdagi hissasi esa 50 %dan 68 % gacha yetdi⁷.

Odatda, kichik biznes faoliyati tadbirkorlik sohasi bilan ifodalanadi va bu jarayon, birinchi navbatda, uning hajmi kichikligini hisobga oladi. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” va “tadbirkor” tushunchalari qadimgi davrdan boshlab rivojlanishga moyil bo‘lib, har bir jamiyatda, mamlakatda takomillashib bordi. Agar uning rivojlansh evolyusiyasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, u holda, Qadimgi Rimda tijorat ishlari tadbirkorlik, deb yuritilgan va o‘zi uchun, jamiyat a‘zolari uchun zarur bo‘lgan mehnat faoliyati bilan shug‘ullangan va qolaversa, ijaraga berish hisobiga daromad ko‘ruvchi inson yuzaga chiqqan.

O‘rta asrlarda “Tadbirkor” tushunchasi bir necha mazmunga ega bo‘lib, birinchidan tashqi savdo bilan shug‘ullanuvchilar; ikkinchidan, paradlar, namoyishlar va turli ko‘ngil ochar kechalarni tashkil qiluvchilar; uchinchidan yirik qurilishlar yoki ishlab chiqarish loyihalari bajarilishiga javob beruvchi shaxslar

---

⁶Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тарақиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. //Халқ сўзи. 2010 йил 30 январь.

⁷ Грант Р.М. Современный стратегический анализ. 6-с. Изд. / пер. С англ. – СПб.: Питер, 2010. с. 97

tushunilgan. XVII asrda tadbirkor odam deb, davlat bilan ma'lum bir hajmdagi ishni bajarish, yoki ma'lum bir mahsulotni avvaldan kelishilgan qiymati bo'yicha shartnoma asosida bajaruvchi shaxsga aytilgan. Shunday qilib, tadbirkor bo'lib mulk egasi hisoblanadi, uning faoliyati natijasidan oladigan foydasi yoki ko'radigan zarari uning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsiz ishlashi bilan aniqlanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalar bilan bir qatorda tadbirkorlik tushunchasi, uning mohiyati, iqtisodiyotda tutgan o'rni va shu kabilar haqida ko'plab talqinlar mavjud. Shu jumladan, bu kategoriyaning birinchi bor ishlatilishi, talqin qilinishi ham diqqatga sazovardir. "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" tushunchasi iqtisodiy adabiyotlarda birinchi marta 1732 yilda Parijda tijorat bo'yicha chop etilgan umumiy lug'at kitobida bayon qilingan. Tadbirkor, deb ishlab chiqarish va qurilish obyektida u yoki bu ishni bajarish, bo'yicha o'ziga majburiyat olgan odamni tushunishgan⁸.

Haqiqatdan ham, agar masalaga tarixiy jarayonlar nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, birinchi tadbirkorlar bo'lib, uni tashkil qiluvchi insonlar, so'ngra o'zlarining mulklarini xavfqa qo'ygan mulk egalari hisoblanishgan. Shuning uchun ham "tadbirkorlik" tushunchasi mulk haqidagi tasavvur bilan bog'lanib, tadbirkorning xo'jalikka qo'shadigan moddiy hissasi asosida qayd qilingan. XVII asr adabiyotlarida savdogarni tadbirkor, deb atashdi va uni moliya ishlari bilan shug'ullanuvchiga qarama-qarshi qo'ydi, XVIII asrda esa industrial xo'jalikning rivojlanishi tufayli tadbirkor deb ish beruvchini hisoblay boshlashdi. Keyinchalik K.Marksning nazariyasiga tayanib, tadbirkorni kapitalist bilan tenglashtira boshlashdi. Vaholanki, har qanday kapitalist tadbirkorlik bilan shug'ullanmasligi ham mumkinligi tarixdan ma'lum edi.

Hozirgi paytda ilmiy adabiyotlarda «tadbirkorlik» tushunchasi, mohiyati har xil izohlanadi. Hamma uchun qulay bo'lgan yoki an'anaviy yondashuvga ko'ra, tadbirkorlik – bu asosida faoliyat yuritish uchun insonni qayd qilingan ishlar va xizmatlarni bajarib, tizimli ravishda foyda ko'rish uchun xavf asosida amalga

---

⁸ Блинов А.О. Малое предпринимательство. Организационные и правовые основы деятельности. - М., Экономика, 1998.С. 7-9.

oshiradigan mustaqil faoliyatidir. Boshqacha qilib aytganda, tadbirkorlik – bu 1) insonlarni iqtisodiy faollik shakli, 2) bozor iqtisodiyoti institutlari, 3) innovatsion jarayoni, 4) maksimal foyda olishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlarning ma’lum tizimidir.

Amerikalik iqtisodchilardan K. Makonnell va S. Bryular fikri bo‘yicha tadbirkorlik – maxsus inson resursi bo‘lib, tadbirkor – yer, mehnat va kapitallarni yagona ishlab chiqarish jarayoniga jalb qiluvchi g‘ayratli novatoridir. Kapitalistik bozor iqtisodiyoti, xususan, tadbirkorlik faoliyati quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi: 1) xususiy mulkchilik; 2) tadbirkorlik va tanlash erkinligi; 3) shaxsiy manfaatning ustunligi; 4) raqobat; 5) narx tizimiga yoki bozor tizimiga tayanish va 6) davlat rolini cheklash.

Y.I. Ivanov va F.M. Rusinovlar “tadbirkorlik” tushunchasini ...unga tegishli bo‘lgan qonuniyatlar qatorida amal qiluvchi iqtisodiyotning maxsuslashtirilgan sektori”⁹ deb ta’riflashga harakat qiladi. V.M. Yakovlev kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni: “Iqtisodiy faoliyat turi, bozor iqtisodiyoti sektori, innovatsion jarayonlar ta’rifini berishga qodir bo‘lgan” umumiy iqtisodiy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni qamrab oluvchi majmuasidir”¹⁰ deb tushuntirishga harakat qiladi. Bu yerda muallif bozor iqtisodiyoti tizimini tashkil qiluvchi sifatida fikr yuritadi, ya’ni tadbirkorlik o‘zini namoyon qila oladigan ichki salohiyatga ega, o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi, o‘z-o‘zini takomillashtiruvchi jarayon sifatida namoyon bo‘lishini qayd qiladi. Yana uning fikricha, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘zak xususiyati – uni mulkka to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq ekanligidadir va bu yerda tadbirkorlik – mulkni o‘zlashtirish funksiyasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, tadbirkorlik g‘oyalarni amalga oshiruvchi jarayon bo‘lib, bunga mehnat, kapital va yer jalb qilinadi. Va bu yerdagi asosiy maqsad foyda olish hisoblanadi. Shuning uchun ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida iqtisodiy hayot sharoitidan kelib chiqadigan iqtisodiy, huquqiy, psixologik va tarixiy munosabatlar yig‘indisi hisoblangan ijtimoiy

---

⁹ Иванов Ю.И. Русинов Ф.М. Рынок, предпринимательство кадры. –М.: Экономикс, 1994. с. 5.

¹⁰ Яковлев В.М. Конструктивное предпринимательства. –М.: Алма-Пресс. 1994. с. 19-20

munosabatlarni o'zida gavdalantiruvchi iqtisodiy kategoriya sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Bu esa o'z navbatida tadbirkorlikdan ma'lum bir ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni olishga va mahsulot ishlab chiqarish va iste'mol qilish bo'yicha yangi munosabatlar shakllanadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka nisbatan tamaddun nuqtai nazardan yondashib, YE.V. Glushenko, A.I. Kapsov, Y.V. Tixonravovlar shuni qayd qilishadiki, u insoniyat tamadduni yaratuvchiligining boshlanishi va uning zaruriy elementi hisoblanadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ijtimoiy aloqalar dunyosi bilan duch kelib, avval unga moslashadi, keyin undan foydalanishga harakat qiladi, so'ngra o'zini amalga oshirilishini istab uni rivojlantirishga harakat qiladi, xususiy barqarorligini ta'minlash maqsadida bir meyorga keltiradi, so'ngra yana ijtimoiy hayotga moslashadi va insonning qalb qo'ridan sug'urilib chiqadi va o'zida uning in'ikosini aks ettirib, unga nisbatan teskari, yohud yuqoriga intiluvchi, yohud barbod qiluvchi ta'sir ko'rsatadi¹¹. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik tamadunining (sivilizatsiya) belgisi hisoblanib, insonlarni u yoki bu moddiy boyliklarni ishlab chiqarishda amalga oshiradigan hamkorlikdagi harakatini, ya'ni odamlarni yashashi, hayot kechirishining barqaror kafolatini ta'min etishi uchun zarur bo'lgan insoniy munosabatlarni tashkil etishni tavsiflaydi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka bag'ishlangan konsepsiyalarning barchasini iqtisodiy, sotsiologik va ijtimoiy yondashuv doirasidagi konsepsiyalarga ajratib ko'rsatish mumkin. Ularni ajratish o'lchami bo'lib, bizning fikrimizcha, ishlab chiqarish jarayoni tahlili asos qilib olinadi, ya'ni uning moddiy tomoni yoki inson, mahsulot ishlab chiqarish jarayoni yoki insonni takror ishlab chiqarish jarayonidan iboratdir.

Ammo xo'jalik hayotdagi o'zgarishlarni tushuntirib beruvchi birinchi ijtimoiy g'oyalar asosan iqtisodiy fanlar doirasida yuzaga keldi. Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mohiyatini ochib berish, jamiyatning

---

¹¹ Глушенко Е.В., Капцов А.Н., Тихонравов Ю.В. основы предпринимательства. –М.: Алма-Матер, 2008. с. 16,17

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi jarayonidagi eng kerakli figura iqtisodiyot doirasida sodir bo‘ldi.

Klassik iqtisodiy nazariya tomonidan rivojlantirilgan “Iqtisodiy odam” g‘oyasi A. Smitga tegishli bo‘lib, u insonlarning boyligi sabablarini o‘rganish jarayonida taraqqiy etish, rivojlanish manbalarini pulda emas, balki samarali mehnatda ko‘radi. Jamiyatning boyligi “Iqtisodiy odam” tomonidan ishlab chiqilayotgan oddiy tovarlarning mavjudligi bilan belgilanadi va u vaziyatdan kelib chiqib ayriboshlashga tug‘ma qobiliyati borligi uchun ham ratsional xarakat qiladi.

R. Kantilyon savdo tabiatini o‘rganish jarayonida 1725 yilda tadbirkor konsepsiyasini birinchilardan bo‘lib ishlab chiqqan. U o‘zining “Umuman savdo tabiati to‘g‘risida tajriba” kitobida tadbirkorlik funksiyasini kapitalistik funksiyadan ajratib ko‘rsatadi va tadbirkorlikda ishbilarmonning gardkam faoliyat yuritishini ko‘rdi. Uning fikriga ma‘lum bo‘lmagan daromadlar tadbirkorning boshqalardan keskin ajratib turadigan xususiyatlardan biridir deb hisoblydi. Chunki savdogarlar, fermerlar, xunarmandlar va boshqa mayda mulk egalari tovarni ma‘lum narxda sotib oladi, ammo noma‘lum narxda sotishadi, ya‘ni o‘z faoliyatlarini xavfqa qo‘yishadi¹².

Shu bilan bir vaqtda 1797 yili fransiyalik K. Bado tadbirkorni ma‘lum bir intellekt – bilim va axborotlarga ega bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, “...tadbirkor na faqat javobgarlikni his qiladi, balki o‘z faoliyatini rejalashtiradi, nazorat qiladi, tashkil qiladi, korxonaga egalik qiladi”¹³.

J.B. Seyning fikricha, tadbirkorlik foydasi – tadbirkorning xo‘jalik jarayonida o‘zi bilgan va boshqalar bilmaydigan narsadan oladigan daromadidir¹⁴. U tadbirkorga xos bo‘lgan xususiyatlarni, ishlab chiqarish omillarini tashkil qilish, ularni boshqarish kibi xislatlarni mavjudligiga tayanib tadbirkorning faol rolini ko‘rsatib berdi.

Kichik biznesni tatbiq etishda paydo bo‘lgan yangi bosqich D.Gelbreytning “Yangi industrial jamiyat” asari bilan bog‘liq. Bu iqtisodiy rivojlanish ma‘lum

---

¹² Carsuol A., Olm K., Eddy G. Entrepreneurship: Rastarch in guest of paradigm. – The Art and Science of Entrepreneurship. Cambridge, M.A. ballinger Publishing Co., 1986

¹³ Herbert. Linla. The Entrepreneur. –N. Y. 1982

¹⁴ Сей Ж.Б. Трактат политической экономии. –М.: 1896. с. 17, 24.

pog'onaga ko'tarilishi tufayli, ishlab chiqarish yakka o'sishdan yalpi standartlashgan shaklga o'tishi bilan tavsiflanadi. Ushbu vaziyatda bozorni asta-sekin o'rganish, talabni istiqbollashtirish, yangi texnologiya va materiallarni yaratish talab qilinib, bu yerda yangi o'lchamlarda boshqarishni tashkil qilish va shu orqali tashkiliy xulq tadbirkorligini shakllantirilishi nazarda tutiladi. Bu doimiy ravishda erishilgan darajani yana oshirish, bo'lajak imkoniyatlar va xavflarni oldindan bilish, global muqobil harakat yo'llarini izlashdan iborat bo'lib, bu jarayon hozirgi sharoitda yanada yuqori sur'atlar bilan rivojlantirilmoqda. Demak, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning jamiyatni iqtisodiy rivojlanishida tutgan o'rnini aniqlash uchun jahon va mamlakatimizdagi iqtisodiy, ilmiy g'oyalardagi ilmiy xulosalarni mazmunni o'rgangan holda, bu kategoriyani ilmiy muomalaga kiritish va uni ilmiy nuqtai nazardan izohlashda R. Kantilyon, K. Bodo, I.X. Tyunen va Naytearlarning xizmati katta.

Bu tushunchani fanda birinchi bo'lib R. Kantilyon ishlatgan va u kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni bozor talabi va taklifi o'rtasidagi nisbatlardan foydalangan holda, ma'lum bir darajada foyda keltirish xususiyatiga ega ekanligini, bu arzonga olib, qimmatga sotish uchun imkon berishni anglagan. Bu imkoniyatdan foydalana olganlarni, tavakkalchilik bilan ish tutuvchilarni "tadbirkor"lar deb bilgan. Demak, R. Kantilyonning fikricha, tadbirkor–bozor imkoniyatlarini ko'ra oladigan shaxs. U foyda olish uchun bu imkoniyatlardan tadbirkorlik bilan foydalanadi. K. Bodo (fizokrat) bu borada o'tmishdoshlaridan o'zib ketdi. Uning uqtirishicha, tadbirkor ma'lum intellektga, ya'ni, turli axborotlar va bilimlarga ega bo'lgan holda faoliyat yuritishda daromad keltirish borasida katta imkoniyatlarga egaligini ta'kidlaydi.

I.X. Tyunen esa, tadbirkor nafaqat axborotga, balki o'z kapitaliga ham ega bo'lishi kerak, deydi. U qayd etganidek, agar kapital butun iqtisodiyotga asos bo'lsa, foyda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yutug'i va ishlab chiqarishni rivojlantirishga asos bo'ladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, shuningdek, o'ziga xos xususiyatlarga (tavakkalchilikka borish, ixtirochilik va tadqiqotchilik va h.k.) hamda o'ta intiluvchanlikka egaligini uqtirgan. Bu kabi qarashlar XX asr

boshlarida F. Nayt tomonidan ham rivojlantirilgan. U chuqur tadqiqot asosida “tavakkalchilik” va “noaniqlik” kategoriyalari orasidagi farqni asoslagan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mohiyatini tadqiq etish bilan bog‘liq ikkinchi yo‘nalish A. Smit, D. Rikardo, Dj.S. Milya va boshqalarning qarashlari asosida shakllandi. Ushbu yo‘nalish namoyondalari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning vazifasini amalda ajratmaganlar, ishlab chiqarish va kapital qo‘yishni avtomatik ravishdagi jarayon, har qanday ko‘ra bilish tavakkalchilikni baholashda muhim qarorlar qabul qilishni talab etmaydi¹⁵, deb hisoblashgan. Uchinchi yo‘nalish J.B. Sey konstitusiyasi sifatida tanilgan, keyinchalik A. Marshall va Y. Shumpeter ishlarida o‘z aksini topgan. Ro‘y berayotgan jarayonlarni I. Shumpeter mutanosiblik holatini saqlashning ayrim yo‘nalishlari, deb qaragan va u tadbirkorlik faoliyatini mulkchilik kategoriyasidan farqlab, va uni innovatsiya jarayonlari bilan bog‘lagan.

Y.Shumpeterning tadbirkorlikka bo‘lgan qarashlarini F. Fon Xayek rivojlantirdi. XX asr boshlarida tadbirkorlik tadqiqotlari natijasida yana bir yo‘nalish paydo bo‘ldi. Uning asoschilari nemis tarixiy maktabi namoyandalari M. Veber va V. Zombartlar edilar. M. Veber kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni fikrlash qobiliyati bilan bog‘lab, u kasb-hunar doirasida doimo qonuniy foyda olishga harakat qiladi¹⁶, deb qayd qiladi.

P.Druker muomalaga “kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni boshqarish”, “tadbirkorlik korxonalarini”, “tadbirkorlik jamiyati” tushunchalarini kiritadi va uning fikricha tadbirkorlik innovatsiyani boshqarish jarayoni bo‘lib, texnologiyalar o‘zgarishiga tasir ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqib, global masala sifatida “tadbirkorlik jamiyati” g‘oyasini ilgari suradi jamiyatda barqaror va normal holat bo‘lsa, innovatsiya va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishi uchun yetarli muhit bo‘ladi deb ta’kidlaydi.

Yuqorida nomlari qayd qilingan olimlarning tadbirkorlik nazariyasi va amaliyoti, uning rivojlanish bosqichlari tushunchasi, mohiyati va ifodalari

---

¹⁵ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ. У-е изд - М.: Дело ЛТД, 1994, с.427.

¹⁶ ВеберМ. Пратестанская этика и дух капитализма. Пер. с немецкого. М. : Прогресс, 1990. с. 85.

O‘zbekiston sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga ko‘rsatib o‘tilgan bir qator yondashishlar O‘zbekistonning hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitini va iqtisodiy rivojlanish bosqichlarini e‘tiborga olmasligi ham mumkin, chunki O‘zbekistonning hozirgi rivojlanish jarayoni mustaqillik yillarida o‘ziga xos yo‘lni tanlash, mavjud xo‘jalik yuritish ukladliklaridan samarali foydalanish, ayniqsa, bu borada tadbirkorlik masalalariga aholining mentaliteti va dunyoqarashi, davlatning u yoki bu jarayonlarni tartiblashtirishdagi o‘rni va roliga ahamiyat berish kabi holatlarni hisobga olishga to‘g‘ri keladi.

Shundan kelib chiqqan holda, O‘zbekistonlik olimlar ham, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni turli shakl va mazmunda ta‘rif berishga harakat qilishmoqda. Xususan: S.G‘ulomovning ta‘rifiga ko‘ra “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning muhim xususiyatlari - uning harakatchanligi va jo‘shqinligidir. Tadbirkor o‘zining fikri bo‘yicha muvaffaqiyatga olib keluvchi yangi harakat usullarini, mahsulot turini va texnologiyani, iste‘molchilar doirasini, mahsuloti va ko‘rsatadigan xizmatining sifatini yaxshilash yo‘llarini tinimsiz qidiradi. Tadbirkor shunday insonki, u pul mablag‘lari, materiallar va ishchi kuchini jamlashtirib (yangi mahsulot, yangi biznes, yangi ishlab chiqarish jarayonini tashkil etadi yoki ishni tashkil etishning takomillashganroq usulini yaratadi”¹⁷, deb qayd qilsa, YO.Abdullayev, F.Karimovlar: “Tadbirkor yakka shaxs sifatida ham, ishlab chiqarish omillarini birlashtiruvchi kishilar guruhi sifatida ham namoyon bo‘lishi mumkinki, bu kishilar o‘zlari ixtiyorida bo‘lgan ishlab chiqarish vositalarini ish kuchi bilan, bu ish kuchini sotib olish va xo‘jalik faoliyatida undan foydalanish yordamida birlashtiradilar”¹⁸. H.O.Rahmonovning fikricha: “...kichik biznes korxonalarini iqtisodiyotda xo‘jalik yuritishning mutlaqo yangi shakli emas. Kichik biznes korxonalarini dastlab davlat korxonalarini shaklida barcha Hamdo‘stlik davlatlari

---

¹⁷ Фуломов С. Тadbirkorlik va kichik бизнес.- Т.:”Ўқитувчи”. 2002-32-б.

¹⁸ Абдуллаев Ё, Каримов Ф. “Кичик бизнес ва тadbirkorlik асослари”.- Т.: «Меҳнат”. 2000. – 9-б.

iqtisodiyotida mavjud bo‘lgan, biroq ushbu davrlarda ularning faoliyatiga yetarlicha e‘tibor berilmagan edi.”¹⁹

Shuningdek, yana boshqa qator nazariy fikrlarni, masalan V.Shepelevning: “Tadbirkor bozor iqtisodiyotida xo‘jalik yuritishning asosiy subyekti hisoblanadi. Tadbirkor yakka shaxs sifatida ham ishlab chiqarish omillarini birlashtiruvchi kishilar guruhi sifatida ham namoyon bo‘lishi mumkinki, bu kishilar o‘zlari ixtiyorida (tasarrufida) bo‘lgan ishlab chiqarish omillarini ishchi kuchi bilan, bu ishchi kuchini sotib olish va xo‘jalik faoliyatida undan foydalanish vositasida birlashtiradilar”²⁰ deb bayon qilishiga ham e‘tiborni qaratishimiz darkor. X.Abulqosimov esa “biznes” tushunchasiga quyidagicha ta‘rif bergan: “biror faoliyat (ish) yuzasidan bo‘lgan munosabat, aniqrog‘i ishbilarmonlarning iqtisodiy munosabatidir. Keng ma‘nosi - qonuniy yo‘l bilan daromad topishga qaratilgan faoliyatdir”²¹.

Ushbu ta‘riflarni qiyosiy o‘rganish va tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelindiki, ularda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ichki mohiyatini ochib beruvchi bir qator yondashishlar mavjud bo‘lib, bozor iqtisodiyoti talablariga ham mos keladi. Masalan, foyda olishga qaratilgan faoliyat ekanligi, bandlikni ta‘minlash vositasi ekanligi, bozorni to‘ldirishi va h.k.lar. Nazarimizda, mualliflarning “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” tushunchasiga bergan ta‘riflarining hozirgi sharoitga va bozor iqtisodiyoti talablariga mos kelishi, uning iqtisodiy mazmunini ochib berishga harakat qilganligidan dalolat berib turibdi. Barcha berilgan ta‘riflarning ustuvor tomonlari mavjud, albatta. Shuning bilan birga ma‘lum kamchiliklari ham mavjud. Masalan: YO.Abdullayev uning bandlikni ta‘minlovchi asosiy omil sifatida tushunib ilmiy ta‘rif bergan, X.Abulqosimov bergan ta‘rifda esa tadbirkorlik aholining turmush farovonligini oshiruvchi omil ekanligi e‘tibordan chetda qolgan.

---

¹⁹ Раҳмонов Х. О. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikning ижтимоий- иқтисодий ривожланишини эконометрик моделлаштириш (бухоро вилояти мисолида) иқт.ф.д. дисс. автореф. –Т.: 2008;

²⁰ Шепелев В. Бозор иқтисодиёти шароитида тadbirkorlik. Солиқ тўловчининг журнали, 1996. №7, 30 б.

²¹ Абулқосимов Х. Хусусий кичик тadbirkorlik фаолиятини ривожлантиришининг иқтисодий муаммолари. Т.: ТДУ, 1998. – 6-б.

O‘zbekiston Respublikasida 2001 yil 15 mayda kabul kilingan "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonunning 3-moddasida «tadbirkorlik faoliyati» tushunchasiga: "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati (tadbirkorlik) - tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan konun xujjatlariga muvofik amalga oshiriladigan, tavakkal kilib va o‘z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foйда) olishga qaratilgan tashabbuskor faoliyat" deb ta’rif beriladi. Shundan kelib chiqqan holda, tadbirkorlik faoliyati biznesning bir shakli sifatida namoyon bo‘ladi va uning turli sohalarida amalga oshirilishi sodir bo‘ladi.

“Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi qonunga asosan fuqorolarning foyda yoki shaxsiy daromad olishga yo‘naltirilgan mustaqil, tashabbuskor faoliyati bo‘lib, u fuqoroning o‘z nomidan, o‘zining tavakkalchiligi bilan hamda o‘zining yoki yuridik shaxsning mulkiy javobgarligi asosida amalga oshiriladi. Bu yerda tadbirkor to‘la yoki qisman moddiy mablag‘ga yoki moliyaviy resurslarga ega bo‘lgan g‘ayratli inson bo‘lib, u ushbu resurslarni o‘z ishini tashkil qilish uchun yo‘naltiradi.

“Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” kategoriyasiga har xil qarashlar va fikrlarni umumlashtirib, quyidagi xulosaga kelish mumkin:

- birinchidan, tadbirkorlik – har kanday, iqtisodiy informatsiyaning universal umumiy iqtisodiy vazifa bo‘lib, odatda, boshqa turli faoliyatlarni yuritishda birga qo‘shib olib boriladi. Mulkdorning huquqiy holati tadbirkorlarning aniq va majburiy xususiyatiga ega bo‘lmaydi;

- ikkinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning vazifasi, asosan, shundan iboratki, ishlab chiqarishni isloh qilish yo‘li bilan yangi tovarlarni ishlab chiqarishda novatorlikdan yangi xom ashyo manbalari, sotish bozorlari, ishlab chiqarishni qaytadan qurish va hakoazolardan foydalanishdir;

- uchinchidan, tadbirkorlik uchun xo‘jalik-siyosiy muhit alohida ahamiyatga ega.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda biz “tadbirkorlik” tushunchalariga quyidagicha ta’rif beramiz: Tadbirkor bu – qonun xujjatlariga muvofiq yuridik yoki jismoniy shaxs sifatida mahsulot ishlab chiqarish, xizmatlar ko‘rsatish yo‘li bilan

foйда olish, bandlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi tashabbuskor inson faoliyatidir.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik muammosiga hozirgi iqtisodchi olimlarning yondashishlari e'tiborga loyiq. Ularning tadqiqotlari asosida tadbirkorlik mohiyatini tahlil qilgan holda quyidagi yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

birinchi yo'nalish – tadbirkorlik foйда olish uchun yo'naltirilgan mustaqil iqtisodiy faoliyat, tashabbuskorlik;

ikkinchi yo'nalish - tadbirkorlik faoliyatining maqsadini foйда olishni inkor qilmay, asosiy belgi tadbirkorlik mohiyatini aniqlovchi sifatida resurslarni yangi kombinatsiyalarini amalga oshirishda munosabatlar yig'indisiga asoslangan holda ishlab chiqarishni yuqori samaradorligiga erishish²²;

uchinchi yo'nalishga D.V. Busigin²³, V.D. Kamayev²⁴, I.N. Gerchikova²⁵, F.M. Rusinov²⁶ va boshqa olimlarning ishlarini kiritish mumkin. Ularning tadqiqotlarida tadbirkorlik oddiy mehnat faoliyati emas, balki ijodiy faollik sifatida aks ettirilgan.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida bayon qilingan nazariy qarashlarni umumlashtirgan holda, shuni ta'kidlaymizki tadbirkorlik faoliyati juda ham ko'p qirrali bo'lib, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining turli jarayonlarini qamrab oladi va insonlarni faol mehnatga undaydi va shu orqali ularni va jamiyat ehtiyojini qondirishda faol ishtirok etadi. Shundan kelib chiqqan holda, tadbirkorlik faoliyatini sinflanishi masalalariga e'tibor berish o'ta muhim jarayon bo'lib, uni 1-jadvalda ko'ringandek ifodalash mumkin.

Jadvaldan ko'rinib turganidek, tadbirkorlik faoliyatini sinflanishi turli ko'rsatkichlar bo'yicha guruhlanishi sodir bo'lib, bu yerda faoliyat turi bo'yicha, mulk munosabatlariga nisbatan, mulk egalarini soni, ishlab chiqarish hajmi va xodimlar soni bo'yicha va boshqa belgilarga qarab tavsiflashni amalga oshirish mumkin. Bu esa o'z navbatida tadqiqot ishimizni asosan faoliyat turi va ishlab chiqarish hajmi va xodimlar

---

²² Экономика и организация рыночного хозяйства. –М.: Прогресс, 1995. с.155.

²³ Бусыгин Д.В. Предпринимательство: Начальный курс. М.: 1992. с. 7 б.

²⁴ Камаев В.Д. Экономика и бизнес. Под. ред. Камаева В.Д. – М.: МГТУ, 1993. с.8.

²⁵ Герчикова И.Н. Менеджмент. М.: ЮНИТИ, 2004. с.22.

²⁶ Русинов Ф.М. Возрождение предпринимательства в России. МайКоп: 1999. с. 27 – 28.

soni bo'yicha olib borish asosiy yo'nalish hisoblanadi va bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlar faoliyatida o'z aksini topadi.

1.1.1-jadval

Kichik biznes faoliyatining turkumlanishi

Sinflanish belgilari	Turmush faoliyatini tavsiflanishi			
Faoliyat turi bo'yicha	Ishlab chiqarish	Tijorat	Moliya	Iste'mol sohasi
Tashkiliy-huquqiy maqomi bo'yicha	Huquqiy shaxs bo'lmasdan	Xususiy korxonalar	Fermer xo'jaligi	Ma'suliyati cheklangan jamiyat
	Kichik korxonalar	Aralash hamkorlik	Yopiq yoki ochiq aksiyadorlik jamiyati	Qo'shma korxonalar
Mulk munosabatlariga nisbatan	Yakka (yollanma mehnatdan foydalanmasdan)	Xususiy	Davlat	
Mulk egalari soni bo'yicha	Yakka, xususiy	Oilaviy	Jamoalar	Aralash, qo'shma
Ishlab chiqarish hajmi va xodimlar soni bo'yicha	Kichik korxonalar	O'rta korxonalar	Katta korxonalar	
Hududiy belgilari bo'yicha	Qishloq, tuman	Shahar, viloyat	Hududiy milliy	Xorijiy
Tarmoqqa tegishligi bo'yicha	Qurilish, to'qimachilik	Metallni qayta ishlash, tog'-kon qazib olish	Oziq-ovqat	Energetika, transport, aloqa

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishida kichik biznesning o'рни va roli alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning yordamida bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirish va hududiy monopolizmga barham berish, raqobat muhiti vujudga kelishi va kengayishi, ilmiy texnika natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish va, eksport salohiyati yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatash jarayonlari sodir bo'ladi.

Kichik biznesning yana bir xususiyati nisbatan kam xarajatlar evaziga yangi ish o'rinlarini yaratish va shu orqali bandlik muammosini hal etishga hissa qo'shishi hisoblanadi. Shu bilan birga, kichik biznes turli ijtimoiy guruhlar daromadlari o'rtasidagi tafovutlarni qisqartirishga, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarni sarmoyadorlik darajasi yuqori bo'lgan sohalarga yo'naltirishga, iqtisodiyotning turli sektorlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga o'z hissasini qo'shadi.

Kichik biznesning ijtimoiy vazifalari ham muhim ahamiyatga ega. U ijtimoiy jihatdan zaif aholi qatlamlari: ayollar nogironlar, nafaqaxo'rlarni va boshqalarni ish bilan ta'minlaydi hamda ularning mehnatidan keng foydalanadi. Yosh mutaxassislarning ishlab chiqarish tajribasi ortishiga sharoit yaratadi. Kichik biznes kishilarning tadbirkorlik, ishbilarmonlik, ijodkorlik salohiyatlarini namoyish etish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Unda yirik korxonalardan farqli o'laroq, ishlab chiqarish natijalari va ishlovchilar manfaatlari o'rtasida bog'liqlikda yaqqol ko'rinib turadi.

1.2.Qishloq xo'jaligida kichik biznesni rivojlantirish shart-sharoitlari, tamoyillari va xususiyatlari.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichi kichik biznesni rivojlantirish, unga keng iqtisodiy erkinliklar berish bilan tavsiflanadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga mustaqillik berish ular faoliyatining yakuniy natijalari uchun javobgarlik hissini yanada oshiradi. O'zbekiston sharoitida tadbirkorlik faoliyati asosan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish asosida yo'lga qo'yilib, bu jarayon respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov **“Xizmat ko‘rsatish va kichik biznes sohasini aholi bandligini ta‘minlash va hayot darajasini oshirishning eng muhim omili sifatida yanada jadal rivojlantirish – ustuvor vazifa bo‘lib qoladi”**²⁷ – deb bejizga ta‘kidlamadilar. Kichik biznes subyektlari xo‘jalik yuritishning shaxsiy manfaatdorlik, tashabbuskorlik va mulkiy javobgarlik tamoyillariga tayanib, iqtisodiyotda turli mulk shakllarining teng huquqlik va sog‘lom raqobat asosida rivojlanib borishiga asoslanadi. Kichik tadbirkorlik subyektlari o‘zlari yetishtirgan mahsulotiga egalik qilishiga, o‘zlariga tegishli mol-mulk, moliyaviy va moddiy resurslarni mustaqil tasarruf etishligi, mulkka bo‘lgan egalik hissiga ko‘ra bozor iqtisodiyoti tamoyillariga to‘la mos tushadi.

Kichik biznesning mamlakatda bandlik muammosini hal etish, bozorning mo‘l-ko‘lligini ta‘minlash hamda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishdagi imkoniyatlarini inobatga olib, bu sohaning rivojlanishiga alohida e‘tibor berilmoqda.

Bizning fikrimizcha, bu e‘tibor kichik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. YA‘ni:

- bozordagi talabga tez moslasha borib, sifatli mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati;
- nisbatan qisqa muddatlarda aholi ehtiyoji uchun zarur bo‘lgan tovar va xizmatlarga bo‘lgan talabni qondira olishi;
- dastlabki sarmoya xajmining nisbatan kichikroq hajmda ekanligi;
- tez orada yangi ishchi o‘rinlari barpo etish hamda bandlik muammosini hal etishga ko‘maklashish imkoniyati;
- biznes egasining (tadbirkorning) vazifalarini amalga oshirishda bevosita ishtiroki.

Hozirgi paytda ushbu soha nafaqat iqtisodiyotning o‘sish sur‘atlarini jadallashtirishda, balki mamlakatimiz uchun nihoyatda muhim bo‘lgan bandlik va

---

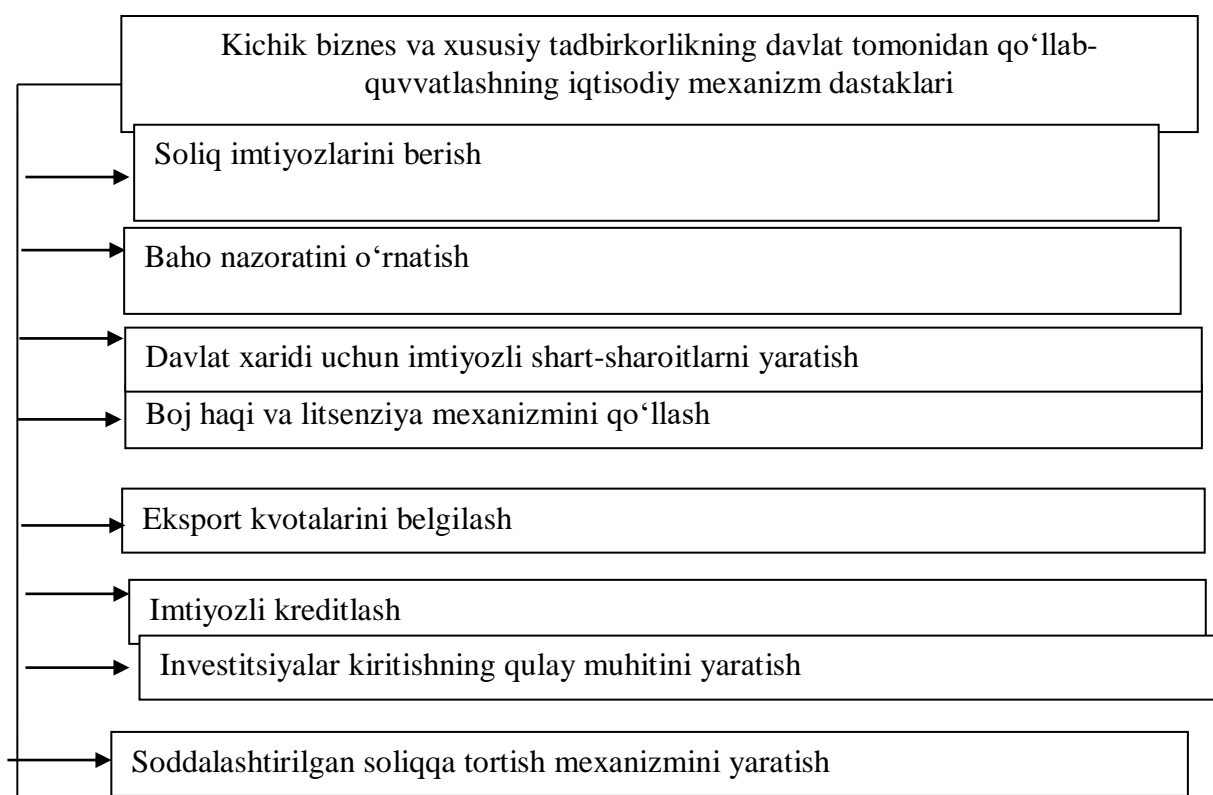
²⁷ Каримов И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. Тошкент-“Ўзбекистон, 2009.-54 б.

aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal etishda ham yetakchi o‘rin tutmoqda. Bunga ko‘p jihatdan huquqiy bazani mustahkamlash, iqtisodiyotning mazkur sektori uchun barqaror qulaylik, imtiyoz va kreditlar tizimini shakllantirish masalalariga jiddiy e‘tibor berilayotgani tufayli erishilmoqda. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichi kichik biznesni rivojlantirish, unga keng iqtisodiy erkinlik berish bilan harakterlanadi. Kichik tadbirkorlik subyektlariga mustaqillik berish ularning faoliyatining yakuniy natijalari uchun javobgarlik hissini amalga oshiradi.

Ilmiy kuzatishlarimiz ko‘rsatishicha, keyingi yillarda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirildi: kichik tadbirkorlik subyektlarining qonuniy huquqlari va manfaatlarini muhofaza qilish hamda tadbirkorlik erkinligini kafolatlash tizimi shakllanmoqda; tadbirkorlarni Davlat ro‘yxatiga olish va hisobga qo‘yishning yengillashtirilgan va xabardor qilish tartibi joriy etildi; birja savdolari orqali tadbirkorlarning moddiy-texnik resurslarni erkin sotib olishiga qulay shart-sharoit yaratildi; mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalarining mahsulotlarini majburiy standartlashtirish va sertifikatlash soddalashtirildi; soliq yukini pasaytirish va soddalashtirish choralari ko‘rildi; statistika va soliq hisobotining qisqartirilgan shakli kiritildi; kichik tadbirkorlik subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyati erkinlashtirildi; ish boshlovchi tadbirkorlar uchun dastlabki sarmoyani shakllantirish va boshqa shakllardagi yangi moliyaviy qo‘llab quvvatlash tizimi joriy etildi va boshqalar (1.2.1.-rasm).

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining kuyidagi shakllari mavjud:

- xususiy tadbirkorlik jismoniy yoki yuridik shaxslar (korxonalar) tomonidan amalda o‘zining shaxsiy (xususiy) mulki asosida tashkil kilinadi;
- jamoa tadbirkorligi - fukarolar guruxining jamlanma mulki asosida tashkil kilinadi;

1.2.1-rasm KBXT ni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizm dastaklari

- aralash tadbirkorlik - bitta (yoki bir necha) yuridik shaxs (korxonalar) va bir necha jismoniy shaxslar mulkini birlashtirish asosida tashkil kilinadi;
- ko‘shma tadbirkorlik - ikki yoki undan ortik yuridik shaxslar (shu jumladan chet el korxonalarini) mulkini birlashtirish yo‘li bilan tashkil kilinadi;
- shartnomaviy tadbirkorlik - mulk egasi bo‘lmagan korxonalar raxbari (yoki boshqa mas’ul lavozimdagi xodim - menejer) tomonidan shartnoma asosida amalga

oshiriladi. Bunda mulk egasi yoki uning ishonchli vakili (idorasi) tomonidan ishlab chikarishni uyushtirish va boshkarish bo'yicha belgilangan xukuk majburiyatlar va javobgarlik ishga olingan tomonga, ya'ni korxonalar raxbari yoki boshqa mas'ul lavozimdagi xodimga yuklanadi;

- korxonalar raxbari (yoki menejer) xuddi ishbilarmon fukaroga mos tartibda ro'yxatga olinadi va u kabi mas'uliyatga ega bo'ladi.

Bozor munosabatlari tizimida kichik biznes kuyidagi aloxida xususiyatlari: ishlab chikarish hajmi, ishlovchilarning soni va kaysi sanoat tarmogiga tegishliligi bilan tavsiflanadigan tadbirkorlik shakli sifatida namoyon bo'ladi. Kichik biznesga o'zining mustakil mulki va xo'jalik mustakilligiga ega bo'lgan va o'zining faoliyati sohasida yukori xisoblanmagan firmalar kiradi.

Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kichik biznes korxonalarini xususiy mulk asosida tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 11 oktabridagi "Kichik tadbirkorlik (biznes) subyektlariga tegishli bo'lgan korxonalar va tashkilotlar klassifikatsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 439-sonli qarorida ta'kidlanishicha:

- mikrofirmalar deb, mulk shaklidan qat'iy nazar ishlab chikarish sohasida yiliga o'rta hisobda 20 nafargacha, xizmat ko'rsatish sohasida 10 nafargacha, savdo sohasida 5 nafargacha;
- kichik korxonalar deb mulk shaklidan qat'iy nazar ishlab chikarish sohasida yiliga o'rta hisobda faoliyat yo'nalishiga ko'ra 50-100 kishigacha, savdo, xizmat ko'rsatish sohasida 20-25 nafargacha ish bilan band xodimga ega bo'lgan yuridik shaxslar tushuniladi²⁸.

Yuqorida bayon etilganlardan ko'rinib turibdiki, kichik biznes korxonalarini iqtisodiyotda xo'jalik yuritishning mutlaqo yangi shakli emas. Kichik biznes korxonalarini dastlab davlat korxonalarini shaklida barcha Hamdo'stlik davlatlari iqtisodiyotida mavjud bo'lgan, biroq ushbu davrlarda ularning faoliyatiga yetarlicha e'tibor berilmagan edi.

---

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 11 октябридаги "Кичик тadbirkorlik (biznes) субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкilotлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида"ги 439-сонли қарори. "Халқ сўзи", 2003 йил 12 октябрь.

Katta bo‘lmagan korxonalar tarkibiga odatda huquqiy jihatdan mustaqil xo‘jaliklar, ayrim holatlarda esa yirik ishlab chiqarish birlashmalari tarkibidagi korxonalar kiritilar edi. Korxonalarni turkumlashtirishda odatda ularda ishlovchilar soni asosiy mezon sifatida ajratib ko‘rsatilar edi²⁹. Ushbu mezonga ko‘ra 46 foizga yaqin korxonalar katta bo‘lmagan korxonalar tarkibiga kirar edi. Bundan tashqari korxonalarni turkumlashtirishda yalpi mahsulot hajmi ko‘rsatkichidan ham foydalanilar edi. Endilikda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qaroriga asosan kichik korxonalarni aniqlash mezoni sifatida xalqaro amaliyotda keng qo‘llanilayotgan ro‘yxatdagi xodimlar soni ko‘rsatkichini yagona va belgilovchi mezon sifatida ajratib berish nazarda tutilad. Shu bilan bir vaqtda bizning fikrimizcha fan va texnikaning yuksak taraqqiyoti sharoitida korxonaning haqiqiy ko‘lami haqida aniq va to‘g‘ri ma’lumot bera olmaslik hislatlari ham sodir bo‘ladi.

Oxirgi yillarda O‘zbekistonda davlat mulkini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish sohasidagi yondashuvlar tubdan qayta ko‘rib chiqildi, korxonalar kapitalida davlat ishtirokini keskin kamaytirish bo‘yicha qarorlar qabul qilindi. Ayni vaqtda davlat mulkini baholash va keyinchalik xususiy mulk sifatida sotishni tartibga soladigan meyoriy bazani erkinlashtirish yuzasidan ish olib borilishi natijasida davlat mulkini investitsiya kiritish va boshqa majburiyatlarni asosida sotish uchun xorijiy va mamlakatimiz investorlari bilan tuzilgan shartnomalarning umumiy qiymati 3-4 barobar ko‘payib, 310 million dollar hamda 57 milliard so‘mni tashkil etdi. Jami tushumlarning 65 foizdan ortig‘i xususiylashtirilayotgan korxonalarni modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlashga yo‘naltirilmoqda. Natijada 2016 yilda xususiy sektorning yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushi 57,0 foizga yetdi. Sanoat mahsulotlarining qariyb 32,4 foizi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining salkam yuz foizi, chakana savdo aylanmasi esa to‘liq holda ana shu sektor hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

---

²⁹ Абдуқосимов Х. Хусусий кичик тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг иқтисодий муаммолари. Т.: “ТДИУ”, 1998. 26-б.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda uning huquqlari va manfaatlarini himoyalash borasida amalga oshirilgan ishlar natijasida iqtisodiyotning bu tarmog'i tobora mustahkamlanib, uning respublikamiz iqtisodiyotidagi o'rni, ish bilan ta'minlash va mahsulot ishlab chiqarishdagi salmog'i yildan-yilga oshib bormoqda. 2016 yilda YAIMda kichik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning hisyasi 56,2, 2017 yilda esa 53,3 ni tashkil etdi. foizga yetdi. Kichik biznesning iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishdagi hisyasi sanoatda 32,4 foizni, qishloq xo'jaligida 66,4 foizni, umumiy chakana tovar aylanmasida 43,8 foizni, aholiga pullik xizmatlar ko'rsatishda 41,3 foizni, avtomobil transporti yuk aylanmasida 38,7 foizni, yo'lovchi tashish xajmida 54,9 foizni tashkil etdi.

Tahlillarimiz ko'rsatishicha, kichik biznesning tashqi iqtisodiy faoliyati asta sekin kengayib bormoqda. Uning umumiy eksport xajmidagi ulushi 2016 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra 13,6 foizni tashkil etmoqda, bu ko'rsatkich 2005 yilga nisbatan 6,1 foizga oshgan. Kichik korxonalarining tashqi savdo aylanmasi 1345 mln. AQSH dollariga teng bo'ldi. Ularning asosiy eksport mahsulotlarini - qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, ishlov beruvchi, elektrotexnik ishlab chiqarish mahsulotlari, halq amaliy san'ati buyumlari tashkil etmoqda. Hukumat tomonidan tadbirkorlik subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini kengaytirish uchun shart-sharoitni yaratilishi natijasida texnologik asbob-uskunalarni olib kirishda qulayliklar va imtiyozlar yaratildi.

Olib borgan tahlillarimiz respublikamizda kichik biznes faoliyatini tashkil etish bu sohaning rivojlanishiga to'siq bo'lib turgan bir qator muammo va to'siqlarning ham mavjudligini ko'rsatmoqda.

Birinchidan, kichik korxonalar subyektining sust rivoji ko'zga tashlanadi. Jami kichik biznes korxonalari sonida kichik korxonalar ulushi 10,7 foizni, mikrofirmalar ulushi 78,3 foizni tashkil etadi.

Ikkinchidan, kichik biznesning tarmoq tarkibida nomunosiblik ko'zga tashlanadi. Kichik biznes korxonalari asosan qishloq xo'jaligida (43 foiz), savdo va umumiy ovqatlanishda (25,6 foiz) ko'pchilikni tashkil etadi. Sanoat, qurilish va

xizmat ko'rsatish sohaslarida kichik biznesning rivojlanishi nisbatan sust kechmoqda. Bu o'z navbatida kichik biznesning iste'mol bozorlarini nisbatan qisqa muddatlarda mahsulotlar bilan to'ldirish imkoniyatini chegaralaydi.

Uchinchidan, respublika hududlari bo'yicha kichik biznesning rivojlanishi har xillikka ega. Kichik biznes korxonalari Toshkent shahri (10,6 foiz), Samarqand (10,3 foiz) va Andijon (9,5 foiz) viloyatlarida ko'proq tashkil topgan.

To'rtinchidan, kichik biznesning mahsulot eksport qilish jarayonidagi ishtiroki talab darajasida emas.

Bizning fikrimizcha, kichik biznesni rivojlantirish sohasida mavjud ushbu muammolarni samarali hal etish uchun respublika hukumatining bu sohani qo'llab - quvvatlashga qaratilgan strategik dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Bunday konsepsiyaning asosida nomutanosibliklarni bartaraf etishga, hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samaraliroq foydalanishga imkon beruvchi tuzilmaviy o'zgarishlar yotmog'i lozim.

Bizning fikrimizcha, kichik biznesni rivojlantirish konsepsiyasida asosiy e'tibor birinchi navbatda iqtisodiy salohiyatga ega faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes subyektlarini qo'llab - quvvatlash, tarmoq va hudud uchun zarur, ammo past rentabelli sohalarning rivoji uchun qulay imkoniyatlar yaratish, respublikaning ijtimoiy - iqtisodiy siyosati yo'nalishlari va maqsadlariga mos faoliyat yuritayotgan xo'jalik tuzilmalarini rag'batlantirish, hududiy ahamiyatga ega mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik korxonalariga soliq imtiyozlari belgilash, lizing xizmati va investitsion xatarlarni sug'urtalash tizimini kengaytirish va moliyaviy imkoniyatlari chegaralangan kichik tadbirkorlik korxonalarining bank kreditlaridan foydalanishiga yo'l ochuvchi sharoitlarni ta'minlash vazifalariga qaratilmog'i kerak.

Banklar tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun taqdim etilgan kreditlar 2016 yilda 1,6 barobar ko'paydi va 3 trillion 700 mlrd. so'mni tashkil etdi. Tadbirkorlar va xususiy

shaxslarga berilgan mikro kreditlar miqdori esa 885 mlrd. soʻmdan ortib, 1,8 barobarga koʻpaydi³⁰.

Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xoʻjaliklarida chorva mollarini koʻpaytirishni ragʻbatlantirish dasturini amalga oshirish yuzasidan bajarilayotgan chora-tadbirlar bugungi kunda sezilarli natijalar bermoqda. Faqat 2016 yilning oʻzida qoramol boqish bilan shugʻullanadigan 467 mingdan ziyod fuqaroga mehnat daftarchasi ochildi. Bu esa ularning ijtimoiy va huquqiy himoyasini taʼminlash imkonini berdi. Shaxsiy yordamchi va dehqon xoʻjaliklarida qoramol boqish bilan band boʻlganlar sifatida roʻyxatga olingan fuqarolarning umumiy soni esa bir million nafardan oshib ketdi.

Yangi ish oʻrinlarini tashkil etish borasida koʻrilayotgan chora-tadbirlar 2016 yilning oxiriga kelib ish bilan band boʻlmagan mehnatga layoqatli aholi oʻrtasida ishsizlar sonini mamlakatimiz boʻyicha 5-6 foizgacha kamaytirish imkonini berdi.

Oʻzbekistonda boshlanayotgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida xoʻjalik yuritish mexanizmining samaradorligini oshirishning qoʻshimcha rezervlarini qidirib topish hamda mamlakatning jahon hamjamiyatiga kirib borishiga imkon yaratuvchi sharoitlarni yaratish vazifalari muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Oʻzbekiston uchun maʼqul boʻlgan iqtisodiyotni sogʻlomlashtirish usullari esa birinchi navbatda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish zaruriyatiga borib taqaladi.

Oʻzbekiston Respublikasi hukumati tomonidan olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning eng muhim masalalaridan biri, bu - kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmini keskin oshirish, bandlik masalalarini hal qilish, aholi daromadlarini koʻpaytirish hamda milliy farovonlikni taʼminlashdan iboratdir. Chunki, yirik ishlab chiqarish obyektlariga qaraganda kam sarmoya talab qiladigan hamda turli oʻzgarishlarga moyil boʻlgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari mahsulot turlarini yangilash, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va shu bilan birga, bozor

---

³⁰ Каримов И. А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз taraqqiётини yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. // Xalq sʻzi, 2011 yil 22 yanvarʻ.

konyunkturasining beqaror hamda vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadigan iqtisodiy inqirozlari sharoitiga tez moslashuvchanlik imkoniyatini tugʻdiradi.

Shuni taʼkidlash joizki, makroiqtisodiy va ishbilarmonlik muhitini yaxshilash borasida chora-tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida oxirgi yillarda kichik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida ijobiy siljishlar roʻy berdi. Uning kelgusida ham jadal surʼatlar bilan rivojlanishi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning ustuvor vazifalaridan boʻlib qoladi. Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning tez surʼatlar bilan rivojlanishini taʼminlamasdan barqaror iqtisodiy oʻsish va ijtimoiy soha muammolarini hal etish mumkin emas. Maʼlumki, bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotning asosini xususiy sektor tashkil etishi lozim.

Oʻtgan davr ichida, davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash maqsadida iqtisodiyotning mazkur sohasiga doir qator qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Qabul qilingan farmonlar va qarorlar kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tomon yuz tutishida katta oʻrin egalladi. Bu hujjatlar ham, oʻz navbatida, yil sayin hayotga mos ravishda oʻzgartirilib, kengaytirilib borilmoqda. Bularning barchasi kichik korxonalar va xususiy tadbirkorlarning koʻpayishi, erkin va keng faoliyat yuritishini taʼminlash hamda ularni qoʻllab-quvvatlashga qaratilgandir.

Davlat tomonidan kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bunday qoʻllab-quvvatlanishi uning real sektordagi oʻrnining sezilarli darajada oʻzgarishiga olib keldi. Oʻtgan oʻn yil vaqt ichida bunday oʻzgarish va koʻrsatkichlarga erishish, qilingan mehnat va intilishlarning besamar ketmaganligini koʻrsatadi.

Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga imkon yaratib beruvchi asosiy sharoitlardan biri-bu raqobat muhitini yaratish va xoʻjalik yuritish subyektlariga iqtisodiy erkinlik berishdir. Muammoning mohiyatini bunday tushunishning oʻzi hozirgi zamon jahon iqtisodiyoti rivojlanishining oʻziga xos xususiyatlaridan biri-kichik biznesning tobora oʻsib borayotgan ahamiyatini yanada yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Iqtisodiyotning aynan shu tarmog‘i qobiliyatli va ishbilarmon odamlarni tanlab olishning samarali tizimini ifoda etadi, zaruriy raqobat muhitini yuzaga keltiradi, yirik xo‘jalik tuzilmalari tomonidan yechilishi qiyin bo‘lgan bir qator muammolarni tez orada yechishga imkon yaratadi.

Kichik biznes sohasida band firmalar ko‘pincha yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni tashkil etishga urinishlari bilan xarakterlanadi. Ular faoliyati strategiyasi asosan quyidagilardan tashkil topadi:

birinchidan, yuqori texnologiyali rivojlanayotgan firmalar raqobat kurashi bo‘lishidan manfaatdor emas. Shu sababli ular bozordagi yuqori foyda keltiradigan bo‘shliqni egallashga harakat qilib, tor darajada ixtisoslashgan mahsulot ishlab chiqarishga intiladilar;

ikkinchidan, firmalar yirik korxonalaridan butlovchi qismlarni sotib olish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirishga intiladilar;

uchinchidan, ko‘pchilik firmalar ishlab chiqarish jarayonini yengillashtirish maqsadida yo bitta turdagi mahsulot ishlab chiqarishga yoki bir turdagi texnologiyaga ixtisoslashadilar. Ular ana shu mahsulot yoki texnologiyani iste‘molchilarning talabiga moslashga harakat qilishadi. Yirik korxonalariga esa keng istemolchilarning talabini qondirishga mos bo‘lgan standart mahsulotlarni ishlab chiqarish xos. Kichik korxonalarining yirik korxonalaridan farqi va afzalliklari ham shundadir;

to‘rtinchidan, deyarli barcha kichik korxonalar mustaqillikni saqlab qolishga intilib, tashqaridan mablag‘ jalb etmaslikka harakat qiladilar. Mutaxassislarning fikricha, kichik firmalar mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasi rivojlanib borishi bilan mustaqillikka va o‘ziga xos bo‘lgan ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirishga harakat qiladilar.

Yuqorida bayon etilganlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, O‘zbekistonning xorijiy mamlakatlar korxonalarini bilan raqobatbardoshlik darajasi ko‘tarilishiga imkon beruvchi eng muhim omillardan biri kichik korxonalarining butun bir tarmog‘ini vujudga keltirishga imkon beruvchi qulay shart-sharoitlarni

yaratishdirki, bunday korxonalar yigindisi raqobatli bozor muhitini yaratishga imkon bersin.

Demak, respublikamiz mintaqalarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi korxonalariga alohida e'tibor qaratish, bu jarayon yangi innovatsiyalar, tashabbuskorlikni talab etishini, shular asosidagina iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mumkinligini unutmash kerak. Shunday ekan, mintaqalardagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar rahbarlari fan va texnika sohasidagi eng so'nggi innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati rivojlanishining makroiqtisodiy va mintaqaviy tendensiyalarini iqtisodiy tahlil etish maqsadida kichik biznesni mintaqalarda rivojlantirishning tashkiliy-uslubiy modelini ishlab chiqishga harakat qilamiz. Bunda makroiqtisodiy tendensiyalarning ijtimoiy, texnologik, iqtisodiy va siyosiy jihatlari hamda mintaqalar rivojlanishining kuchli va zaif imkoniyatlari baholanadi; kelgusi rivojlanishning xavf-xatarlari turkumlashtiriladi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishining strategik vazifalari sifatida: eng muhim ustuvor yo'nalishlar rivojini rag'batlantirish; salohiyatlilarga qulayliklar yaratish; tarmoq va hudud rivoji uchun zarur, ammo rentabelligi past bo'lgan subyektlarni qo'llab-quvvatlash; yuqori foyda keltiradigan bo'shliqni egallashga ixtisoslashuv; yirik korxonalar bilan kooperatsiyalashuv; iste'molchilar talabiga moslashuv; mustaqil tadbirkorlik muhitini mustahkamlash kabilarni ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda mintaqalarda ishlab chiqarishni texnik jihatdan muntazam modernizatsiya qilib borish uchun samarali rag'batlantirish tizimini yaratishimiz zarur. Bu borada modernizatsiya qilish va yangilash jarayonlarini jadallashtirish uchun korxonalarining o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lar hisobidan yo'naltirilayotgan sarmoyalarini uch yilga daromad (foйда) solig'idan, o'rnatilgan va ishlab chiqarish jarayonida foydalanilayotgan yangi uskunalarni esa mulk solig'idan ozod qilish bu masalaga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash deganda, bir tomondan, davlat tuzilmalari tomonidan kichik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshligini rivojlantirishni rag‘batlantirish uchun iqtisodiy va huquqiy sharoitlarni yaratish tushunilsa, boshqa tomondan, unga moddiy va moliyaviy resurslar kiritish ko‘zda tutiladi. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash oqilona dotatsiyalar, soliq solish, kreditlash, sug‘urtalash va investitsiyalashdagi imtiyozli tartiblar va xokazolar shaklida namoyon bo‘lishi kerak. Bu holda, u boqimandalikni rag‘batlantirish bo‘lmaydi va kichik korxonalar tomonidan doimiy holat yoki raqobatbardoshlik va rentabellikni oshirishning asosiy manbai sifatida qaralmaydi. Zamonaviy sharoitlarda davlat ko‘magining asosiy tamoyili biznesni ma‘muriy-direktiv boshqarishni asta-sekin qisqartirish va bozor xo‘jaligini barqaror yuritish uchun iqtisodiy va huquqiy sharoitlar yaratish bo‘lmog‘i lozim. Davlat ko‘magi tarmoqli, geografik, milliy, tarixiy xususiyatlar va an‘analar, shuningdek, xorijiy tajribani hisobga olgan holda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshligini rivojlantirish uchun iqtisodiy va huquqiy sharoitlar, omillar yaratish sifatida namoyon bo‘lishi kerak. Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning eng muhim vazifalari kichik korxonalarga teng huquqlarni ta‘minlash, kichik va yirikroq korxonalar o‘rtasidagi xo‘jalik imkoniyatlari bo‘yicha farqni imkon qadar kamaytirish, O‘zbekiston xo‘jaligining bozor tizimini shakllantirishning bazaviy jarayonlarida kichik va yirik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning eng maqbul nisbatini ta‘minlashdan iborat. Bu, birinchi galda raqobatli bozor musobaqasida teng huquqlilikni, faoliyat turini erkin tanlash va mustaqillik hamda ishbilarmonlikni namoyon etishning shakl va usullarini erkin tanlash sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishda teng imkoniyatlar yaratish, ularning huquqlari va javobgarligini, imkoniyatlari va tavakkalchiligini aniq belgilashdir. Bunda ijtimoiy, iqtisodiy, yuridik, siyosiy va boshqa qulay sharoitlar mavjud bo‘lsagina biznesni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin.

Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi xo'jalik yuritish tizimini yaratishning bozor mexanizmlariga asoslanib respublikaning joriy va istiqbolli rivojlanish bosqichlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga erishish vositasi hamdir. Davlatning iqtisodiyotga, shu jumladan kichik biznes taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatishi davlat tomonidan shu sohaga taalluqli qonunlar yaratilishi bilan amalga oshiriladi. "O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to'g'risida», «Mulknii davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish», «Korxonalar to'g'risi»da, «Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish» to'g'risidagi qonunlar shu yo'lda amalga oshirilayotgan ijobiy ishlar natijasidir. Jumladan, «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to'g'risida»gi qonunda bu faoliyat bilan, ayrim kategoriyadagi shaxslardan tashqari barcha, jismoniy va yuridik shaxslar shug'ullanishi mumkin, deyilgan. Davlat idoralari va boshqaruv muassasalarida ishlovchilar, shuningdek, prokuratura va sud mahkamalari xodimlarining tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi man etilgan. 1995 yil 21 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyasida qabul kilingan «Kichik va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish to'g'risida»gi qonunda tadbirkor va ishbilarmonlar uchun yanada ko'proq imtiyozlar va kafolatlar berildi. Bu o'z navbatida kichik biznes bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar va ishbilarmonlarning ishchanligini yanada faollashtirishga, mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmini oshirishga, inflyatsiya jarayonlarini sekinlashtirishga, iqtisodiyotni barqarorlashtirish va rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, iqtisodiyotning ushbu sektorini rivojlantirishning zarur meyoriy-qonunchilik hujjatlari qabul qilinib, ularni samarali amalga oshirish mexanizmi shakllana boshladi va uni davlat tomonidan keng miqyosda qo'llab-quvvatlash tizimi vujudga keltirildi. 2000 yildan boshlab mamlakatimizda kichik biznes rivojlanishining o'ziga xos yangi davri boshlandi. Bunga asos bo'lib, O'zbekiston Respublikasining «Erkin tadbirkorlik faoliyati kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni xizmat kilgan bo'lsa, mamlakatimiz Prezidentining

2018 yil 11 apreldagi “Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini yanada qisqartirish va soddalashtirish, shuningdek, biznes yuritish shart-sharoitlarini yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2000 yilning 23 fevralida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kichik va o‘rta biznes korxonalarini hisobotini qisqartirish va tartibga solish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori kichik biznes subyektlarining rivojlanishiga halaqit berib kelgan asosiy «byurokratik» to‘siqning bartaraf etilishi va bu bilan ular faoliyatining rivojlanish imkoniyatlarining kengayishiga olib keldi. Shuningdek, iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonida kichik biznes subyektlarini rivojlantirishga aniq maqsadli yo‘naltirilgan tarzda yondashishga alohida e‘tibor berila boshladi. Bunda mamlakatimiz ichki bozorini sifatli tovar va xizmatlar bilan ta‘minlash borasida ustuvor ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlarda kichik va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar va imtiyozlar tizimi amal kila boshladi. Kichik biznes subyektlari faoliyatini moliyalashtirishning yangi mexanizmlaridan foydalanish yo‘lga qo‘yildi.

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish kichik va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishni rivojlantirish va eksport qilish, mavjud zahiralardan tejamkorlik bilan foydalanish asosida sifatli va arzon xalq iste‘moli tovarlari ishlab chiqarib, xalq turmush farovonligini oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati bugungi kunda yirik makroiqtisodiy ahamiyatga ega va uning holati talab va taklif nisbatida aholi moddiy iste‘moli darajasida, daromad va harajatlarida, iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishida o‘z aksini topadi. Shuning uchun ham bu sohada uning salohiyatidan foydalanish jarayonlarini o‘rganish dolzarb muammolardan biri bo‘lib bormoqda. Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yaqin va uzoq kelajakdagi rivojlanishi uning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, mahsulotni ishlab chiqarishdan iste‘molchigacha yetkazishda zarur bo‘ladigan barcha

jarayonlarda uning salohiyati va imkoniyatlaridan samarali foydalanish lozim bo‘ladi.

II BOB. Tarkibiy islohotlar jarayonida kichik biznesning shakllanishi va rivojlanishidagi o‘zgarishlar.

2.1. Kichik biznesni rivojlantirishda innovatsion salohiyatni va investitsion faollikni oshirish

O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy mustaqilligi, mamlakat aholisining turmush darajasi, qolaversa aholining ish bilan bandlik darajasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning qay darajada rivojlanganligi bilan bog‘liqdir. Bu holat esa faol tadbirkorlarning iqtisodiy erkinligini rag‘batlantirish darajasining rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Ishbilarmonlik muhitini shakllantirish, faol tadbirkorlikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va kelgusida rag‘batlantirish borasida ko‘rilayotgan chora-tadbirlar natijasida, 2017 yilda 38,2 mingdan ortiq kichik biznes subyektlari tashkil etildi yoki 2016 yilga nisbatan 122,0 foizga ko‘paydi. Mazkur kichik biznes subyektlarining eng ko‘p qismi sanoat tarmog‘ida (27%), savdo sohasida (21%), qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligida (13%) va qurilishda tarmog‘ida (10%) tashkil etilgan.

Respublikamizda faol tadbirkorlar tomonidan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishning o‘rishini ta‘minlashda yaratilgan imkoniyatlardan faollik bilan foydalanish evaziga erishiladi. Tahlillarga ko‘ra, 2017 yilda respublika bo‘yicha kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ishlab chiqarilgan YAIM hajmidagi ulushini 53,3 tashkil etdi holbuki bu ko‘rsatkich 2016 yilda 56,2 foizga yetgan edi. Kichik tadbirkorlik korxonalarining yillik mahsulot ishlab chiqarishining o‘rishi 2,5 foizdan kam bo‘lmagan holatdagina amalga oshadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiyot tarmoqlaridagi ulushi 2017 yilda eksportda – 27,0 foizni (2016 yilda 26,0 foiz), sanoatda – 39,6 foizni (45,3 foiz), xizmatlarda – 58,4 foizni (61,4 foiz), qurilishda – 65,1 foizni (66,9 foiz) va

bandlikda –78,3 foizni (78,2 foiz) tashkil etdi. Shu jumladan, Qashqadaryo viloyatida 2017 yilda sanoatda 23,1 foizni, xizmatlarda 71,9 foizni, qurilishda 76,8 foizni va bandlikda esa 80,0 foizga yetdi.⁴

Ushbu ko‘rsatkichlardan ko‘rinib turibdiki, sohaning rivojlanishi bo‘yicha rivojlangan davlatlar darajasiga yaqinlashmoqdamiz. AQSH da 75-82 foizni, Yaponiyada 81 foizni, Italiyada 74 foizni tashkil etadi.

Sohada erishilayotgan yutuqlar bilan birgalikda tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda muammolar mavjud. Respublikamizda biznes subyektlarini jadal va barqaror rivojlantirishda innovatsion salohiyat va investitsion faollikni oshirishning o‘rni beqiyosdir. Istiqbolda ko‘tiladigan natijalar asosan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning faol rivojlanishi evaziga ro‘y beradi. Bu esa ular tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot miqdorining o‘sish dinamikasini ta‘minlaydi.

Faol tadbirkorlar tomonidan mahsulot ishlab chiqarishning o‘shirishini ta‘minlash uchun qo‘yidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- faol tadbirkorlikni moliyaviy jihatdan ta‘minlash va mavjud mexanizmlarni samaradorligi oshirish va moliyalashtirishning yangi manbalarini harakatga keltirish negizida qulay innovatsion salohiyatni va investitsion muhitini yaratish;
- faol tadbirkorlikda ishlab chiqarishni tashkil etishni moddiy ta‘minotini takomillashtirish;
- faol tadbirkorlikni tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlarini takomillashtirish;
- faol tadbirkorlik saohasi uchun malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash va h.k.
- *O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning mamlakatimiz parlamenti–Oliy Majlisga taraqqiyotimizning yangi bosqichi bo‘lgan 2017 yilda amalga oshirilgan asosiy ishlar yakuni va O‘zbekiston Respublikasini 2018 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Murojaatnomasida ta‘kidlaganidek, “Faol tadbirkorlik biznes faoliyatini innovatsion, ya’ni zamonaviy yondashuvlar, ilg‘or texnologiya va boshqaruv usullari asosida tashkil etadigan iqtisodiy yo‘nalishdir. Faol tadbirkor deganda, biz*

⁴ Ўзбекистонистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga qodir, eng muhimi, yangi ish o‘rinlari yaratib, nafaqat o‘zini va oilasini boqadigan, balki butun jamiyatga naf keltiradigan ishbilarmon insonlarni tushunamiz”⁵. Darhaqiqat, faol tadbirkorlik bilan shug‘ullanadigan tadbirkorlar safini kengaytirish, jumladan, yuqori texnologiyalar, ilm-fanning so‘nggi yutuqlariga asoslangan texnika va asbob-uskunalarni olib kelish va joriy etish masalasi bugungi kunning eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Buning uchun faol tadbirkorlik faoliyati bilan ilmiy-tadqiqot, innovatsion faoliyat rivojlanishining uzviyligini ta’minlash lozim.

Innovatsion salohiyatni oshirish kichik korxonalarni rivojlantirish bilan bog‘liq. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik korxonalar katta korxonalar qaraganda 4 barobar ko‘p innovatsiyalar g‘oyalari yaratadi yoki ilmiy tadqiqotga sarflangan har bir dollarga kichik innovatsion korxonalar katta korxonalar qaraganda 2,5 barobar ko‘p mahsulot yaratadilar.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida faol tadbirkorlar-kreditlardan, xomashyo resurslari, shuningdek, davlat imtiyozli tizimlaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ularni innovatsion salohiyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Faol tadbirkorlikning innovatsion salohiyatini rivojlantirishda quyidagi jihatlarni inobatga olish lozim:

- moddiy-texnik resurslar;
- moddiy va nomoddiy aktivlar;
- moliyaviy resurslar;
- tashkiliy resurslar;
- kadrlarga oid resurslar;
- ijtimoiy-ruhiy omillar.

Yuqoridagilardan kelib chiqan holda, faol tadbirkorlikning innovatsion jarayonlarni tashkil etish uchun ixtiyorida quyidagilarga ega bo‘lishi lozim:

---

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.: 22.12.2017 йил.

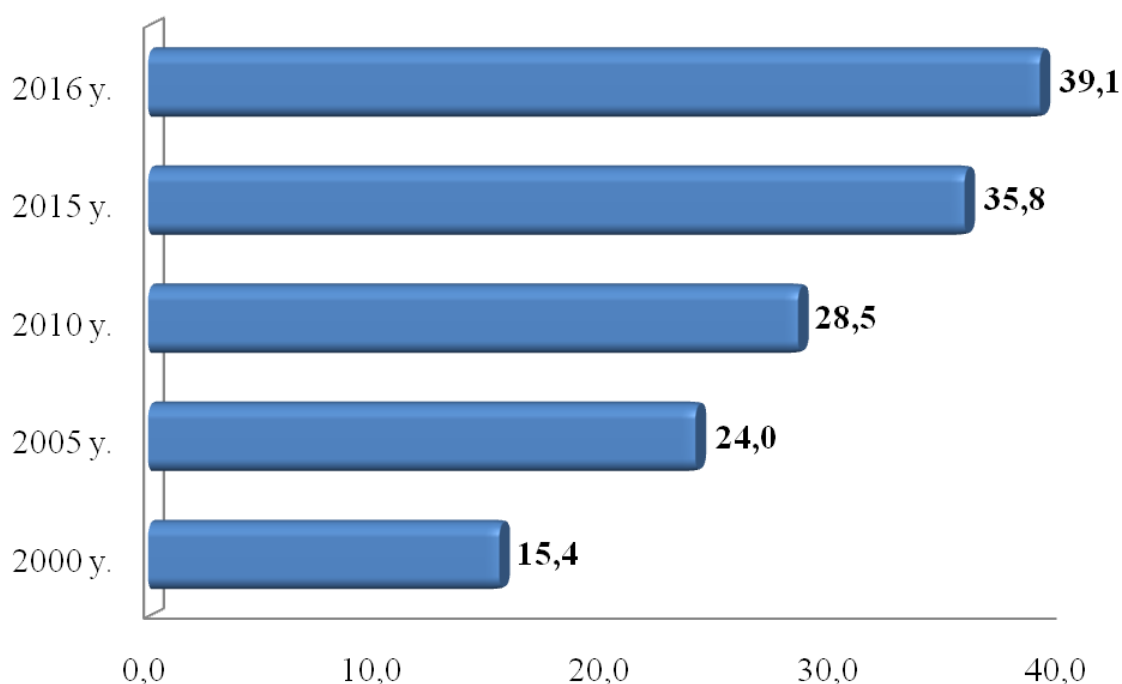
- g'oya va ishlanmalarni moliyalashtirish uchun yetarli pul mablag'lar;
- yangi mahsulotni yaratish va ommaviy ravishda ishlab chiqarish uchun tegishli moddiy-texnika bazasi;
- yangiliklarni amalga oshirish va uni joriy etish uchun qobiliyatli xodimlar;
- har qanday innovatsion jarayon asosida yotuvchi original (rasman) g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyati.

Faol tadbirkorlikning innovatsion salohiyatining oshishi - mamlakat sanoati va iqtisodiyotining o'sishida katta ahamiyatga egadir. YA'ni, faol tadbirkor innovatsiyalarni yaratish uchun texnologiyalarni joriy etish, o'zlari uni takomillashtirish yuzasidan amaliy ishlar olib borilsa, innovatsion va investitsion rivojlanish tezlashadi. Iqtisodiyot tarmoqlarida kichik biznes subyektlarining faol xo'jalik faoliyati yuritishining muhim indikatorlaridan biri bu kiritilgan investitsiyalar hajmidir. Investitsiya maqsadlari uchun uzoq muddatli kreditlar ajratish mexanizmlarini yanada takomillashtirish va ularning hajmini oshirish, boshlang'ich kapitalini shakllantirish, mikro kreditlar berish ko'lamini kengaytirishga oid amaliy tadbirlarni davom ettirish zarur. Faol tadbirkorlik subyektlarini biznes rejalarini tayyorlash sarf-xarajatlarini kamaytirish, ularning sifatini oshirish va kreditlar berish muddatlarini qisqartirish imkonini yaratadigan investitsiya loyihalari bo'yicha loyiha hujjatlari tayyorlashni moliyalashtirish jamg'armasini tashkil qilinishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mamlakatimizda faol tadbirkorlik subyektlariga yanada qulay shart-sharoitlar yaratib berilayotganligi natijasida ular tomonidan 2016 yilda iqtisodiyotga 19482,8 mlrd. so'mlik investitsiyalar kiritildi va bu 2015 yilga nisbatan 18,7 foizga ko'pdir. 2016 yilda iqtisodiyotga kiritilgan jami investitsiyalar hajmida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 39,1 foizni tashkil etib, 2000 yilga nisbatan 23,7 foizga oshgan (1-rasm).

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritilayotgan jami investitsiyalar hajmidagi ulushining oshib borishi ularning yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni o'zlashtirishga qaratilgan investitsiya maqsadlarida jalb qilinayotgan uzoq muddatli kreditlar hajmining

oshishi bilan bog‘liqdir. Shu sababli kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning moliyalashtirish manbalari bo‘yicha tarkibida o‘z mablag‘lari va bank kreditlarining ulushi eng yuqori salmoqni tashkil etadi.

1-rasm. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmidagi ulushi (foizda),⁶

Statistik ko‘rsatkichlar dinamikasi shuni ko‘rsatmoqdaki, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati yil sayin oshib bormoqda. Mazkur sohalardagi ijobiy tendensiyalarga iqtisodiy islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, raqobat muhitini rivojlantirish va xususiy mulkni himoya qilishga oid tizimli kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirilishi hisobiga erishilmoqda.

Erishilgan yutuqlar bilan birgalikda, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini yanada rivojlantirish va ularning iqtisodiy faolligini oshirishda investitsion xarajatlarini moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirishni talab etadi.

⁶ Manba: Ўзбекистонiston Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган

2-rasm. Kichik biznesni investitsiyalashni tavsiflovchi ko'rsatkichlar⁷

Kichik biznesni investitsiyalashni tavsiflovchi ko'rsatkichlarning 2010-2017 yillardagi tendensiyasini tahlil etadigan bo'lsak, (2- rasm), ular tomonidan asosiy kapitalga qilingan investitsiyalarning joriy baholardagi miqdori yuqori o'sish sur'atiga ega bo'lgan (15,0 marta).

Shuningdek, 1 so'mlik investitsiyalarga to'g'ri keladigan mahsulot miqdori ushbu davrda 6,6 martaga o'sgan. Bu esa, sezilarli darajadagi o'sish sur'ati hisoblansada, ushbu ko'rsatkich 2010-2017 yillarga nisbatan sezilarli darajada pasayganligini ko'rish mumkin. Mazkur pasayish ushbu davrda kichik biznes subyektlari tomonidan asosiy kapitalga qilingan investitsiyalar miqdorining o'sish sur'atini ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar miqdorining o'sish sur'atidan yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi.

⁷ Manba: : Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган

Kichik biznesni investitsiyalash borasida erishilgan ijobiy yutuqlar bilan birga, faol tadbirkorlikni rivojlantirishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan:

- faol tadbirkorlikning ayrim yo‘nalishlarida yetarli darajada texnik-iqtisodiy asoslangan investitsion loyihalarning mavjud emasligi;
- yuqori likvidli garov obyektlarining yetishmayotganligi natijasida uzoq muddatli investitsion kreditlaridan foydalanish darajasi pastligi;
- ustuvor tarmoqlarda mahsulot ishlab chiqarish va eksport qilayotgan kichik biznes subyektlariga berilgan kreditlarni davlat tomonidan bonifikatsiya qilishni yo‘lga qo‘yilmaganligi va amaliyotining mavjud emasligi.

Buning uchun esa, bizning fikrimizcha, taklif etilayotgan investitsion loyihalarini kompleks ekspertiza qilish, to‘lov qobiliyati yuqori bo‘lgan uchinchi shaxslarning kafilligi asosida kreditlar berish mexanizmini joriy etish va tijorat banklari kreditlari foiz stavkalarining kamida 50 foizini Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi bazaviy stavka sifatida qabul qilinishidan kelib chiqqan holda davlat mablag‘lari hisobidan bonifikatsiya qilish mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiqdir

2.2. Kichik biznesning qishloq xo‘jaligi sohasidagi rivojlanish holatini iqtisodiy baholash

Mamlakatimiz qishloq xo‘jaligida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy negizini “fermerlik faoliyatini tashkil etish, rivojlantirish va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularga keng imkoniyatlar yaratib berish” tashkil etishini ta’kidlash joizdir.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq hukumatimiz tomonidan fermer xo‘jaliklarini tashkil etish, ularni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi. Jumladan, «Respublika dehqon (fermer) xo‘jaliklarini yanada rivojlantirish va mustahkamlash hamda davlat yo‘li bilan ishbilarmonlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash haqida»gi respublika Prezidentining Farmoni, “Respublikada dehqon (fermer) xo‘jaliklarini yanada rivojlantirish va mustahkamlash choralari haqida”gi Vazirlar

Mahkamasining qarori respublikada dehqon (fermer) xo‘jaliklarining tashkil etilishiga asos bo‘ldi.

“Yer kodeksi”, “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”, “Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida” kabi qonunlarning qabul qilinishi qishloq xo‘jaligining, jumladan fermer (dehqon) xo‘jaliklari faoliyatining huquqiy asoslarini yaratib berdi. Shuningdek, mazkur qonunlar, hukumat qarorlari va Prezident farmonlari va boshqa meyoriy xujjatlar asosida fermer xo‘jaliklariga qator imtiyozlar yaratib berildi. Bunday imkoniyatlar esa respublikada fermerlikning jadal o‘shishiga va rivojlanishiga sabab bo‘lmoqda.

Bir so‘z bilan aytganda, qishloq xo‘jaligini isloh qilish bo‘yicha aniq maqsadga qaratilgan ishlar olib borilmoqda. Buning natijasida keyingi yillarda qishloq xo‘jaligi tubdan o‘zgardi. Shirkatlarni fermer xo‘jaliklariga aylantirish jarayoni amalda nihoyasiga yetdi. Xususi fermer xo‘jaliklari o‘z mohiyatiga ko‘ra qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy shakliga, sohani barqaror va samarali rivojlantirishni ta‘minlaydigan yetakchi kuchga aylandi.

Qishloq xo‘jaligi mamlakatimiz iqtisodiyotida yetakchi o‘rinni egallaydi. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning salmoqli qismi shu sohada yetishtiriladi. Ushbu sohani rivojlantirish masalasiga mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki kunlardanoq katta e‘tibor berila boshlandi. Xususan: qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va uning samaradorligin oshirish maqsadida qator qonunlar, Farmonlar va qarorlar qabul qilindi, natijada ushbu sohada ular o‘z samarasini bera boshladi.

Bugungi kunda respublikamizda 76 mingdan ortiq fermer xo‘jaligi faoliyat yuritmoqda, sohada band bo‘lgan aholining qariyb 90 foizi mehnat qilmoqda, qishloq xo‘jaligi ekin maydonlarining qariyb 85 foizi ana shu xo‘jaliklar hissasiga to‘g‘ri keladi⁴⁸³.

Respublikamiz va Qashqadaryo viloyatida qishloq xo‘jaligida fermer xo‘jaliklarini tashqil etish jarayoni kengayib bormoqda. Bu iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonining negizini tashqil qiladi. Fermerlar bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqa tadbirkorlar kabi mustaqil faoliyat ko‘rsatadilar, ularda yer va

---

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

boshqa mulklarga egalik hissiyoti rivojlanib boradi. Umuman olganda, oxirgi yillarda ustuvor yo‘nalish sifatida fermer xo‘jaliklariga davlat siyosati darajasida qaralayotganligini uning ijobiy tomonga jiddiy o‘zgarishiga olib keldi. Asosiy erishilgan natijalarimizning sabablarini izohlab o‘tmoqchimiz.

1. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo‘jaligini isloh qilish borasida aniq tadbirlar amalga oshirilmoqda. Buning natijasida shirkatlarni fermer xo‘jaliklariga aylantirish jarayoni amalda nihoyasiga yetdi. Xususiy fermer xo‘jaliklari o‘z mohiyatiga ko‘ra qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy shakliga, sohani barqaror va samarali rivojlantirishni ta‘minlaydigan yetakchi kuchga aylandi.

2. Bugungi kunda fermer xo‘jaliklari tom ma‘noda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy shakliga, uni barqaror va samarali rivojlantiradigan harakatlantiruvchi kuchga, ta‘bir joiz bo‘lsa, bu yo‘nalishning lokomotiviga aylandi. Bu sohada bozor infratuzilmasi amalda qayta tuzildi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish va rag‘batlantirish sifat jihatidan yangi tamoyillar asosiga qurildi.

3. Qishloqda bozor infratuzilmasi amalda yangidan barpo etildi, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishni tashkil etish va rag‘batlantirish, sohani boshqarish prinsiplari va tizimi sifat jihatdan mutlaqo yangicha tamoyillar asosida yo‘lga qo‘yildi.

4. Joylarda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilariga xizmat ko‘rsatadigan bozor infratuzilmasi subyektlarining keng tarmog‘i yaratildi. Qishloq xo‘jaligi xomashyosini kompleks qayta ishlashga ixtisoslashgan 200 dan ziyod agrofirma faoliyat ko‘rsatmoqda.

5. Qishloq xo‘jaligi ekinlaridan, birinchi navbatda paxta va g‘alladan eng yuqori hosil olingani, sohada ishlab chiqarish hajmi keskin ko‘paygani dehqonchiligimizdagi tub sifat o‘zgarishlarining samarasidir.

6. Eng muhimi, qishloqda haqiqiy mulkdor – yer egasi paydo bo‘ldi, uning mehnatga munosabati, o‘z ishining natijalaridan manfaatdorligi butunlay o‘zgarmoqda.

2.2.1-jadval

O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyatida dehqon xo'jaliklari soni

Ko'rsatkichlar	1998y	2013y	2016y	2016 yil 1998 yilga nisbatan o'zgarish (ming)	2016 yil 1998 yilga nisbatan o'zgarishi, % da
Dehqon xo'jaliklari soni, ming	3890,0	4512,0	4710,0	820	121,1
Shu jumladan:					
Qashqadaryo viloyati bo'yicha, ming	312,9	456,2	481,2	168,3	153,7

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, dehqon xo'jaliklari soni 2016 yil 1998 yilga nisbatan respublika bo'yicha 121,1 % ga, viloyat bo'yicha esa 153,7 % ga oshgan.

2.2.2-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyatida dehqon xo‘jaliklariga
biriktirilgan yer maydoni**

№	Hududlar	O‘lcho v birligi	Yillar					2016 yil 2003 yilga nisbata n (+,-)	2016 yil 2002 yilga Nisbata n % da
			2003	2007	2009	2013	2016		
1.	O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha	Mingga	401,5	412,1	422,5	442,4	470,4	68,9	117
2.	Qashqadaryo viloyati bo‘yicha	Mingga	76,3	81,7	83,7	86,2	90,2	13,9	118,2

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, respublikamiz bo'yicha 2016 yil jami 470,4 ming gektar yer dehqon xo'jaliklariga berkitilgan bo'lib, 2003 yilga nisbatan 68,9 ming gektarga, ya'ni 117 % ga ko'paygan.

Bugungi kunda mamlakatimiz qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish masalasi sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va unumdorligini oshirish bo'yicha o'ta muhim vazifani hal etish bilan bevosita bog'liqdir. Bu borada mamlakatimiz Birinchi Prezidenti I.Karimov "Mavjud sarmoyalar ham aynan qishloq foydasini ko'zlab sarflanishi zarur. Biz uchun yerlarning meliorativ holatini yaxshilash ustuvor yo'nalishlardan biridir"⁴⁴ deb bejizga ta'kidlamadilar.

Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, unumdorligini oshirish qishloq xo'jaligini intensiv rivojlantirish va uning samaradorligini yuksaltirishning muhim rezervi va hal qiluvchi omili, eng asosiysi – qishloq aholisining moddiy farovonligini ko'tarishning zarur sharti va garovi bo'lib xizmat qiladi.

Respublikamiz va Qashqadaryo viloyatida kelgusida agrar sohadagi islohotlarni yanada takomillashtirish, bu sohada olib borilayotgan ishlarni jadallashtirish maqsadida quyidagi takliflarni beramiz. YA'ni:

- qishloq xo'jaligini boshqarishning yangi tizimi joriy etilganligi, sohaning to'liq fermerchilikka o'tganligi ish natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun kelgusida fermerlarning bilim darajasini oshirish, ularga ish yuritishning zamonaviy uslublarini o'rgatish maqsadida o'quv kurslarining tashkil etish, chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik bilan shug'ullanadigan fermerlar bilan hokimliklarda uchrashuvlar tashkil etish, ularni qo'llab-quvvatlash va mavjud muammolarini tez hal qilish imkonini yaratish hamda mahsulot ishlab chiqarish hajmlarining keskin o'sishiga olib kelishni ta'minlash zarur.

---

⁴⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон –бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Т.: “Ўзбекистон”, 1993.- 108 б.

- qayta ishlash korxonalari bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri shartnoma qilish tizimining yaratish, ularning moddiy manfaatdorligini oshirish chora – tadbirlarini ishlab chiqish zarur.

- paxtachilikda ham barqaror ijobiy o'zgarishlarga erishish. Oxirgi yillarda hayot sinovidan o'tgan, mintaqalar iqlim sharoitiga mos agrotexnologiyalar bilan bir qatorda zamonaviy agrotexnologiyalarning joriy etish ishlarining qat'iyatlik bilan davom ettirish, paxtaning serhosil va kasalliklarga chidamli navlarining yaratish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur.

- respublikada meva, sabzavot va poliz mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirish masalalari barchamizning doimiy diqqat-e'tiborida bo'lishi kerak. Ayniqsa, ushbu mahsulotlarga bo'lgan ichki va ayniqsa, tashqi talabning kundan-kunga ortib borayotganligi sohada urug'chilikni rivojlantirishni, hosilni yetishtirishdan uni saqlash va qayta ishlashgacha bo'lgan jarayonlarga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shuning uchun qayta ishlash bo'yicha mini texnologiyalarni olib kelish, eksportbop mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish lozim.

- fermer xo'jaliklarida ishlab chiqarishni yanada samarali rivojlantirish uchun ularning faoliyatining barcha tomonlarida sodir bo'lgan va bo'layotgan jarayonlar va ularning natijalarini har taraflama chuqur o'rganish natijasida mavjud imkoniyatlarni aniqlash hamda ularni ishlab chiqarishga jalb etish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ko'rsatish zarur.

- mahalliy hokimiyatlar xo'jalik yurituvchi har bir fermer xo'jaligining faoliyatini har tomonlama qo'llab quvvatlash va chuqur o'rganish orqali mahsulot ishlab chiqarish xajmini ko'paytirish va iqtisodini mustahkamlash imkoniyatlarini yaratish zarur.

- fermer xo'jaligini rivojlanishi ko'p jihatdan moliyaviy mablag'larga borib taqaladi. Shuning uchun tijorat banklari fermer xo'jaliklarini uzoq va qisqa muddatli kreditlar bilan uzluksiz ravishda ta'minlay olishlari zarur. Ishlab chiqarish ahamiyatiga molik bo'lgan obyektlar qurish va asosiy ishlab chiqarish vositalarini sotib olish uchun uzoq muddatli kreditlardan, joriy ishlab chiqarish

faoliyatini yuritishda zarur bo'lgan moddiy resurslarni shakllantirish uchun qisqa muddatli kreditlardan foydalanishiga tijorat banklari qulay sharoit yaratib berishlari kerak.

- hammamizga ma'lumki, fermer xo'jaligi o'z faoliyatining natijalarini buxgalteriya hisobi orqali hisobga olib boradi, ular asosida mahalliy statistika va soliq organlariga belgilangan tartibda buxgalteriya va statistik hisobotlarni taqdim etadi. Bizning fikrimizcha, hisobotlarda aks ettirilgan ma'lumotlar obyektiv holatda tasvirlangan bo'lishi kerak, chunki haqiqiy hisobot ma'lumotlari iqtisodiyot taraqqiyotini obyektiv ta'riflaydi. Shuning uchun fermer xo'jaliklarida buxgalteriya hisobi va hisoboti hamda statistik hisobot yuritish tartibli tashkil etilishi va amalga oshirilishi lozim.

Bir so'z bilan aytganda, qishloq xo'jaligi sohasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar yangicha uslubda tashkil etilishi, fermer xo'jaliklarining davlat tomonidan qizg'in qo'llab quvvatlanishi, zamonaviy ilg'or xorijiy texnika va texnologiyalarni qo'llanilishi, yerlarning meliorativ holatini sifat jihatdan yaxshilanishi bu sohani istiqbolda yanada rivojlanishiga amaliy dastak bo'lib xizmat qiladi.

2.2.3-jadval

2015-2016 yillarda Qashqadaryo viloyatida xo'jalik shakllari bo'yicha qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishning asosiy ko'rsatkichlari, tonna

Mahsulot turlari	2015 yil				2016 yil			
	Barcha toifa xo'jaliklar	Q/x korxonalar	Fermer xo'jaliklar	Dehqon xo'jaliklar	Barcha toifa xo'jaliklar	Q/x korxonalar	Fermer xo'jaliklar	Dehqon xo'jaliklar
Paxta	424022	3284	420738		422668	2862	419806	
Don	912814	1049	7709	13140	10076	13418	849292	144891

		1	20	3	01			
Shundan bug‘doy	852902	7061	7282 30	11761 1	95846 1	10011	819407	129043
Kartoshk a	126313	71	3747 7	88765	14014 9	119	40638	99392
Sabzavot	397968	663	1407 81	25652 4	43375 0	727	149994	283029
Poliz	111235	988	6012 3	50124	12146 7	687	64842	55938
Meva	88717	207	5324 4	35266	96521	1125	57142	38254
Uzum	68680	426	4048 2	27772	76022	1001	44916	30105

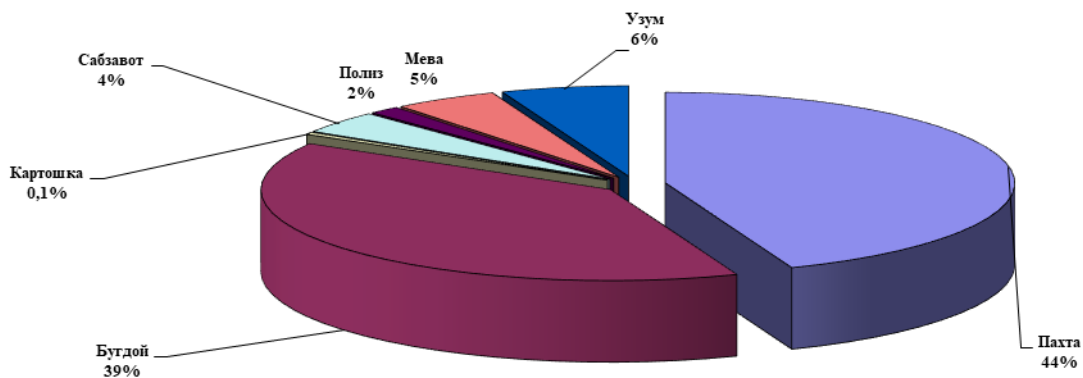
Manba: “Qashqadaryo viloyati yillik statistik to‘plami”. Qashqadaryo viloyat Statistika boshqarmasi ma’lumotlari.

Qashqadaryo viloyati miqyosida ham bu sohada tub tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, viloyatda fermer xo‘jaliklari soni 2000 yil boshida 2682 ta bo‘lsa, 2016 yil 1 aprel holatida bu ko‘rsatkich 15656 tani tashkil etdi. Ular qaromog‘idagi ekin maydoni 853,0 gektarga yetdi. Bugungi kunda har bir fermer xo‘jaligiga o‘rtacha 54,5 gektar yer maydoni to‘g‘ri kelmoqda. Biroq, fermer xo‘jaliklarining ixtisoslashuvida ham g‘alla va paxta asosiy o‘rinni egallamoqda. Bu esa, fermer xo‘jaliklarining davlat buyurtmasi bo‘yicha mahsulot yetkazish mas‘uliyatini mustahkamlaydi.

2009 yilda fermer xo‘jaliklarini optimallashtirish natijasida viloyatda 6615ta fermer xo‘jaliklari tashkil topdi, o‘rtacha 47 gektar yer maydoni to‘g‘ri keladi. 2016 yilda viloyatda 328063 tonnadan ziyod don ishlab chiqilib, hosildorlik gektariga qariyb 60 sentnerni tashkil etdi. Koson va G‘uzor tumanlarida bu ko‘rsatkich 62-65 sentnerni tashkil etdi. Hosilning yuz foizi fermer xo‘jaliklari

tomonidan yetishtirildi. Biroq, 581 ta fermer xo‘jaligi davlatga don sotish bo‘yicha shartnomaviy rejani bajarmadi.

2016 yilda viloyatda yetishtirilgan 323434 tonna paxtaning yuz foizi fermer xo‘jaliklari tomonidan yetishtirilib, shartnomaviy reja 94,1 foizga bajarildi. O‘rtacha hosildorlik gektariga 30,3 sentnerni tashkil etdi. Oldingi yilga nisbatan 15 mlrd. so‘m kam daromad olindi. Rentabellik darajasi 22,2 foizni tashkil etib, 2015 yilga nisbatan 2 punktga kamaydi. Shu bilan birga, 500 dan ortiq fermer xo‘jaligi paxta yetishtirish bo‘yicha shartnomaviy rejani bajarmadi. Dehqon va fermer xo‘jaliklari tomonidan 2016 yilda 52683 tonna meva, 43776 tonna sabzavot, 25155 tonna uzum va 12757 tonna poliz mahsulotlari yetishtirildi

4-rasm. 2016 yilda Qashqadaryo viloyati fermer xo‘jaliklari tomonidan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish, foiz

2017 yil 1 yanvar holatida viloyatdagi 15656 ta fermer xo‘jaliklaridan paxtachilik va g‘allachilik yo‘nalishida 8017 ta, kartoshka va poliz – sabzavotchilik yo‘nalishida 929 ta, bog‘dorchilik yo‘nalishida 5422 ta, dehqonchilikning boshqa ixtisosliklari bo‘yicha 49 ta, chorvachilik yo‘nalishida 1032 ta, parrandachilikda 56 ta, asalarichilikda 29 ta hamda baliqchilik yo‘nalishida 41 ta fermer xo‘jaliklari faoliyat yuritishmoqda.

Ularda mehnat qilayotgan a‘zolar soni 1187 ming kishini, yollanma ishchilarda esa 21,3 ming tashkil etadi. Fermer xo‘jaliklarida viloyat bo‘yicha 2017 yil 1 yanvar holatida qoramollar 37,2 ming boshni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 11,0 foizga, xuddi shuningdek, sigirlar soni o‘tgan yilga nisbatan 12,1

foizga, qo'y va echkilar bosh soni 6,8 foizga, parrandalar soni 76,7 foizga ko'paygan⁴⁶.

Viloyatda mavjud muammolarni yechish, kichik biznesni rivojlantirish orqali mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish, yangi ishchi o'rinlari yaratish va boshqa tadbirlar bo'yicha O'zbekistonni 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi bo'yicha viloyat istiqbol rejasi va uni amalga oshirish dasturi ishlab chiqilgan.

2.2.4-jadval

Qashkadaryo viloyatida 2015-2016 yil yanvar-dekabr oylarida ishlab chikarilgan chorvachilik maxsulotlari va chorva mollari bosh soni

	Go'sht (tirik vaznda)		Sut		Tuxum	
	tonna	O'tgan yilga nisb. foiz hisobida	tonna	O'tgan yilga nisb. foiz hisobida	ming dona	O'tgan yilga nisb. foiz hisobida
<i>Jami viloyat bo'yicha:</i>	1975	110,0	13959	102,2	734	117,8
shu jumladan:						
Guzor	435	116,0	3813	115,0	25	147,1
Dexkonobod	68	104,6	299	106,8	-	-
Kamashi	190	109,8	726	107,6	43	122,9
Karshi t.	32	160,0	230	117,9	-	-
Koson	46	112,2	484	5,7 m.	65	3,0 m.
Kitob	65	104,8	1440	107,1	26	100,0
Mirishkor	541	101,1	4143	73,9	369	101,1
Muborak	74	121,3	498	112,9	10	166,7

⁴⁶ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari

Nishon	58	175,8	460	11,8 m.	126	140,0
Kasbi	162	107,3	204	109,1	4	4,0 m.
Chirokchi	300	108,3	1585	112,7	66	111,9
Shaxrisabz	4	2 m.	77	102,7	-	-
Yakkabog	-	-	-	-	-	-

Bizningcha, fermer xo‘jaliklarining yanada jadal rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi qator omillar (boshqaruv, tashkiliy va ma‘muriy xarakterdagi) mavjudki, ularni bartaraf etish bu sohaning yanada rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

-aksariyat fermer xo‘jaliklari rahbarlari, ularda faoliyat ko‘rsatuvchi xodimlar o‘zlari shug‘ullanayotgan soha bo‘yicha yetarli bilim va malakaga ega emas, ularning huquqiy bilim saviyasi (va ongi) yetishmaydi. Shuning uchun, ularni qayta tayyorlash, soha bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish zarur;

-fermer xo‘jaliklarida ishchi-xodimlarning soni umumiy yer maydoniga va meyorga nisbatan kamligi va kam ish haqi to‘lanishi ularning qo‘nimsizligiga olib kelmoqda;

-fermer xo‘jaliklarining yanada rivojlanishiga ularning eski shirkat xo‘jaligi qarzi hisobidan o‘z ulushini to‘lashga qiynalayotganligi va bu mablag‘larni “majburiy” ravishda chegirib qolinishi (bu qarzlar fermer xo‘jaliklarini barpo etish jarayonida tashqi nazoratning sustligi oqibatida “sun‘iy” ravishda oshirilib yuborilgan);

-bu sohaga mahalliy hokimiyatning aralashuvi va tazyiqi;

-banklar orqali beriladigan imtiyozli kreditlarning o‘z vaqtida “kerakli miqdorda” va “kerakli joyga” berilmasligi;

-fermer xo‘jaliklari bilan tuziladigan kontraktatsiya shartnomalarining mukammal emasligi. Hozirgi amaldagi shartnomalar qator kamchiliklarga ega. Avvalo ular bir tomonlama manfaatni, ya‘ni buyurtmachining tarafini himoya

qilish asosida tuzilgan. Fermer xo‘jaliklari yetishtirgan mahsulotlarini qabul qiluvchi korxonalar tomonidan uning pulini o‘z vaqtida to‘lamasliklari oqibatida fermer xo‘jaliklari zarar ko‘rmoqdalar. Masalan, paxta yetishtirish va qabul qilish bo‘yicha fermer xo‘jaligi va paxta zavodlari o‘rtasida tuzilgan shartnomaga ko‘ra: “xo‘jalik”ka yetkazib bergan mahsulot qiymatining 80 foizi hisobidan terim uchun yuborilgan pullar va boshqa xarajatlar chegirilganidan qolgan qismi joriy yilning 31 dekabrigacha qadar to‘lab beriladi. Yetkazib berilgan mahsulotning 20 foizlik qiymati bo‘yicha yakuniy hisob-kitoblar esa qayta ishlash natijalariga ko‘ra tuzilgan yakuniy dalolatnomaga muvofiq keyingi yilni 1 avgustigacha amalga oshiriladi” – deb ko‘rsatilgan. Demak, bu shartnomaga asosan qabul qiluvchi korxonalar “xo‘jalik”dan qabul qilgan mahsulotning 20 foizi miqdoridagi mablag‘ni qariyb 1 yil, aniqrog‘i 10 oydan ortiq vaqt mobaynida xech qanday qo‘shimcha foizlar to‘lamasdan kechiktirib to‘lashni amalga oshirmoqda. Ammo, bu davrda yangi hosil uchun chigit ekish mavsumida olinadigan urug‘lik chigitga fermer xo‘jaligiga oldindan pul o‘tkazish talabini qo‘ymoqda. Natijada fermer xo‘jaligi ikki tomonlama zarar ko‘rmoqda. YA’ni, qabul qiluvchi tashkilot undan olinadigan mahsulot haqini oldindan o‘tkazgandan keyingina, xatto fermer xo‘jaliklari olgan kredit hisobidan bo‘lsa ham to‘lashga majbur qilmoqda. Bunday vaziyatda, agar fermer xo‘jaligi urug‘lik pulini to‘lashdan bosh tortsa banklar mahalliy hokimiyat idoralarining aralashuvi natijasida uni majburiy chegirib qolish xollari ham uchramoqda. Shuning uchun kontraktatsiya shartnomasining bu bandini “buyurtmachi (yoki harid qiluvchi) korxonalar “xo‘jalik”ka yetkazib berilgan mahsulot uchun to‘lanadigan pulni keyingi yil boshlanishiga qadar 100 foiz hisob-kitob qilishi kerak”, aks xolda “buyurtmachi tashkilot” xo‘jalikka 1 yanvardan kechikib to‘lanadigan mablag‘ni banklarda mavjud stavkalar bo‘yicha qo‘shimcha foiz asosida to‘laydi” – deb o‘zgartirish kerak.

Mavjud muammolardan yana biri shuki, fermer xo‘jaliklariga uning hisob-kitob raqamidagi pullarning ma’lum bir qismini naqd pul ko‘rinishida berish masalasi. Fermer xo‘jaliklari turli xil kerakli vositalar sotib olish va boshqa zarur xarajatlarga naqd pul to‘lashi oqibatida ularning ko‘pgina muammolari tez va o‘z

vaqtida arzon yechiladi. Sir emaski, bunday sarf-xarajatlar doimo mavjud va hozircha fermer xo'jaligi rahbari ularni o'z oila byudjeti hisobidan qoplab kelmoqda. Shuning uchun ularga kontraktatsiya shartnomasida amaldagi "yetkazib berilgan mahsulotlar uchun hisob-kitob qilish byurtmachi tomonidan pul ko'chirish shaklida, naqd pulsiz shaklda hisob-kitob qilinadi" deb ko'rsatilgan bandini "yetkazib berilgan mahsulot uchun byurtmachi tomonidan hisob-kitob qilish xo'jalik subyekti hisob raqamiga uning ma'lum foizini naqd pul qilib berish sharti bilan "pul ko'chirish yo'li orqali" amalga oshiriladi" deyilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki fermerning bankdagi o'z hisobida turgan mablag'ini naqt pul shaklida olish huquqi yuqorida ko'rsatilgan va boshqa muammolarni hal qilishiga imkon yaratadi.

Kontraktatsiya shartnomasining yana bir bandida (4.6) "xo'jalik" ekish uchun urug'likni bo'nak hisobiga oladi yoki sotib oladi (keraklisi qoldiriladi)" - deb ko'rsatilgan. Bunda, avvalo qaysi biri "kerakli" ekanligini "xo'jalik" emas, harid qiluvchi yoki buyurtmachi korxonaga belgilamoqda. Albatta, aksariyat xollarda fermer xo'jaligi urug'likni sotib olishga majbur qilinayapti (xatto, buyurtmachi tashkilot fermer xo'jaligidan qarzdor bo'lgan taqdirda ham). Shuning uchun ham, bu bandni quyidagi tahrirda qabul qilish maqsadga muvofiq: "xo'jalik" ekish uchun urug'likni bo'nak hisobiga oladi yoki buyurtmachining xo'jalik oldida qarzi bo'lgan xolda buyurtmachi tomonidan "xo'jalik"ka to'lanishi kerak bo'lgan qarz hisobidan amalga oshiriladi" - deb o'zgartirish kerak;

-fermer xo'jaliklari uyushmalari faoliyatini kuchaytirish va ularni fermerlarga amaliy yordam beradigan xaqiqiy tayanch bo'lishlariga erishish;

-fermer xo'jaliklariga turli xizmatlar va servis xizmati, sug'urtalash, lizing kabi xizmatlar ko'rsatishni rivojlantirish;

-SIU (suv iste'molchilar uyushmasi) faoliyatining samaradorligini va ma'suliyatini oshirish, ular bilan tuzilgan shartnomalarda "belgilangan davrda suv ta'minotidagi uzilishlar uchun javobgarlikni" belgilovchi bandlarni kiritish ;

-fermer xo‘jaliklarining rivojlanishini yanada yuksaltirish maqsadida qishloq xo‘jaligi ekinlarini ekish va sotishda erkinlik berish. YA’ni, ekiladigan qishloq xo‘jalik ekinlari turini mustaqil belgilash, yetishtirilgan xosilga xaridorni topish va baxosini o‘zi belgilash kabilarga ruxsat etish.

Tahlillarimiz ko‘rsatishicha, fermer xo‘jaliklari yetishtirilgan paxta hosilini buyurtmachi tashkilotga davlat belgilagan bahoda sotmoqda. Buyurtmachi esa o‘z navbatida uni qayta ishlab tola yoki tayyor mahsulot ko‘rinishida ichki yoki tashqi bozorda xarid narxiga nisbatan ancha yuqori narxda sotmoqda. Sir emaski, paxtaning fermer xo‘jaliklariga to‘lanayotgan harid narhi uni yetishtirish uchun sarflanayotgan xarajatlarni zo‘rg‘a qoplamoqda (Ba’zi hollarda zarar bilan yakunlanmoqda). Shuning uchun bizningcha, fermer xo‘jaliklarining paxta yetishtirishdagi manfaatini yanada oshirish uchun paxta tolasini sotishdan tushadigan mablag‘ning ma’lum qismini qo‘shimcha ravishda fermer xo‘jaligiga ajratish va to‘lash maqsadga muvofiqdir. Bu esa, fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy ahvolini yanada oshirib, ularni mehnat unumdorligini hamda mahsulot sifatini oshirishga undaydi.

Fermer xo‘jaliklarining muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishi ko‘p jihatdan uning ishini rejalashtirishga bog‘liqdir. Bunda asosiy omil yetishtiriladigan mahsulotga bozordagi bo‘lgan talab va ehtiyoj bo‘lishi kerak. Ma’lumki, bularni amalga oshirish marketing xizmatining vazifasi hisoblanadi. Lekin hali viloyatda, fermer xo‘jaliklari faoliyatida marketing xizmati yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan.

O‘tkazilgan so‘rovlar natijasiga ko‘ra, o‘rganilgan fermer xo‘jaliklari rahbarlarining 90 foizi marketing xizmati haqida mutloqo tasavvurga ega emas. Bundan tashqari juda ko‘p hollarda fermer xo‘jaliklarida biznes rejalar fermer xo‘jaliklari tashkil etilgan vaqtda boshqa bir shaxslar tomonidan nomigagina tuzilgan bo‘lib, ular amaliy faoliyati davomida umuman foydalanilmagan.

Ma’lumki, fermer xo‘jaliklarida asosan davlat buyurtmasi bo‘yicha paxta va g‘alla yetishtirish yo‘lga qo‘yilgan. Ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarida ham yetishtiriladigan qishloq xo‘jalik ekinlari va mahsulotlarining turi kam. Fermer xo‘jaligi rahbari bu ekinlardan yetishtiriladigan hosil va mahsulotlarga ichki va

tashqi bozordagi talab va ehtiyojdan xabardor emas. Ularning sotuvdagi narhi qanday bo'lishi va uni kimga, qayerda va qachon sotishini oldindan ayta olmaydi. Mahsulot sotilmay qolgan taqdirda esa ularni saqlash uchun moslashtirilgan omborxonalariga ega emas. Natijada yetishtirilgan hosil (mahsulot)ning bir qismi (ayrim hollarda hammasi) sotilmay qolmoqda (ba'zi hollarda mahsulot butunlay nobud bo'lmoqda) yoki fermer o'zi yetishtirgan mahsulotini turli sabablarga ko'ra olib sotarlarga dalaning o'zidayoq arzon garovga sotishga majbur bo'lmoqda.

Bizning fikrimizcha, yuqorida ko'rsatilgan muammolarni ijobiy hal etish uchun fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlarini tashkil etish, bu sohaga oid mutaxassislarni jalb etish kelgusida fermer xo'jaliklarini yanada yuksalishi va rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Bu tashkil etilgan marketing xizmatlari o'zi yetishtirayotgan mahsulotni reklama qilish, o'zi joylashgan hududdagi tovar-xom ashyo birjalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, tashqi va ichki xaridorlarni izlab topishi, buning uchun esa jahon bozoriga chiqish imkonini beruvchi global axborot tarmoqlariga ulanishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yishlari kerak. Fermer xo'jaliklarida mahsulotlarni saqlashgan moslashtirilgan omborxonalarni ko'rishi yoki joylarda bu vazifalarni amalga oshiradigan markazlashgan servis xizmati ko'rsatish shahobchalarini tashkil etish lozim.

III BOB. Qishlok xo'jaligida kichik biznesni rivojlantirish va takomillashtirish yullari.

3.1. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishi bo'yicha xorijiy innovatsion tizim tajribalaridan foydalanish

Innovatsion salohiyatni oshirish kichik korxonalarini rivojlantirish bilan bog'liq. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik korxonalar katta korxonalariga qaraganda, 4 barobar ko'p innovatsiyalar yaratadi yoki ilmiy tadqiqotga kiritilgan har bir dollarga kichik innovatsion korxonalar 2,5 barobar ko'p mahsulot yaratadilar. Innovatsiyalarning turli mamlakatlar, xususan, Xitoy, Tayvan, Koreya va Singapur misolida mamlakat sanoatida va iqtisodiyotining o'sishidagi ahamiyati e'tiborga sazovordir. Ularning innovatsion rivojlanishi boshqa Yevropa

mamlakatlariga nisbatan ancha tez bo'lganligi sababi shundaki, bu mamlakatlar innovatsiyalarni yaratish uchun texnologiyalarni horijdan sotib olib, o'zlari uni takomillashtirish ustida ishlashgan.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida innovatsionrivojlanish qishloq xo'jaligi sanoat bilan integratsiyalash va savdo bilan qo'shilish orqali amalga oshmoqda. Shu bois jahon qishloq xo'jaligi bu sohaga aloqador bo'lmagan sohalar bilan qo'shib olib borish keng tarqalmoqda. Masalan, Yaponiyada shunday dehqon xo'jaliklari 80foizga yetib qoldi. Amerika fermerlarining qishloq xo'jaligiga aloqasi bo'lmagan sohalardan olayotgan daromadlari o'rtacha 63 foiz, Xitoyda 65 foiz, Janubiy Koreyada 40 foizni tashkil etadi.

Zamonaviy texnika vositalari va biotexnologiyalarning rivojlanishi asosida qishloq xo'jaligi va sanoat o'rtasidagi munosabatlar murakkablashib bormoqda. Yaponiya hukumati o'tgan asrning 60-yillar oxiriga kelib, mamlakat hududini o'zlashtirishnin uchinchi rejasi haqida qaror qilgan edi. Bu qarorda qishloq xo'jaligini sanoat bila integratsiyalash zaruriyati ko'zda tutilgan. Hamma joyda qishloqni industrlashtirsh orqali mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish rejalashtirilgan. 1978 yil «Qishloq joylarida sanoat korxonalarini rivojlantirish haqida»gi qonun e'lon qilindi. Unda qishloq sanoatini tuzish tadbirlari tizimi ko'zda tutilgan edi. Shu qonun asosida "Har bir qishloqda bitta tovar" harakati boshlandi. Uning mazmuni shuki, har qaysi qishloqda raqobatbardosh sanoat mahsuloti ishlab chiqaradigan bitta korxonaga bo'lishi shart. Qishloq sanoatining rivojlanishi munosabati bilan «Bitta qishloqda yuzta tovar» shiorini ilgari surgan murakkab vazifa kun tartibiga qo'yildi.

AQSH iqtisodidagi kichik sektorning ulushi nafaqat yalpi ichki mahsulotda, balki unda ishlovchilar sonida ham katta. Kichik biznesni rivojlantirishning 900 dan ortiq markazlari kichik va o'rta firmalarga konsultatsiya beradilar, boshlovchi tadbirkorlarga biznes-rejalar tayyorlashda, davlat tashkilotlaridan moliyaviy yordam olishda ko'maklashadilar. 1,5 mingdan ko'proq kompaniyalarni birlashtirgan okrug kengashlari seminarlar o'tkazadilar, tadbirkorlarni o'qitadilar, kichik firmalar faoliyatini tashkil qilish bo'yicha ma'lumotnoma-qo'llanmalar

tuzadilar.

Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida kichik biznesni rivojlantirish uchun 330ga yaqin maxsus uzoq, o'rt va qisqa muddatli dasturlar amalga oshirilmoqda. Bunda mazkur dasturning yarmidan ko'prog'i iqtisodiyotning turli sohalarida kichik biznesni shakllantirish maqsadida turlicha kreditlash va ishlab chiqarish infrastrukturasi rivojlantirish, tabaqalashtirilgan soliq, solish shaklida amalga oshiriladi.

Yaponiyada ham kichik biznes sezilarli rol o'ynaydi. Bunga xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning rivojlangan tizimi yaratilganligi imkon berdi. Shu narsa diqqatga sazovorki, Yaponiya qonunchiligi kichik va o'rt korxonalarini ular rivojining barcha bosqichlarida imtiyozli qarz va kreditlar berish, turli soliq, imtiyozlaridan foydalanish, texnika va maslahat yordami ko'rsatish, axborot xizmatini amalga oshirish, kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish asosida rag'batlantirishni nazarda tutadi. Yaponiya sanoatining bu sektorida kichik biznes shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil soliq, imtiyozlari va puxta moliya siyosati bilan bir qatorda kichik korxonalariga kredit beruvchi xususiy banklarga beriladigan kafolatlar tizimidir.

Janubiy Koreya, Singapur va Gonkongda kichik va o'rt korxonalariga zarur kapitalning 50 foizgachasi davlat tomonidan berilgan, shuningdek davlat uzoq, muddatli kreditlar bo'yicha foizlar summasining yarmini to'lashni ham o'z zimmasiga olgan. Quyidagilar ham kichik korxonalarini qo'llab-quvvatlovchi muhim tadbirlar turiga kiradi: xomashyo va asbob uskunalarni qat'iy baholarda yetkazib berish kafolatlangan davlat xaridi.

Lotin Amerikasi mamlakatlarida kichik kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni turli moliya-kredit muassasalari: Peruda Rivojlanish moliya korporatsiyasi, Boliviya Los va Andes Omonat kassasi va Birdamlik banki, Urugvayda Milliy rivojlanish korporatsiyasi, Kolumbiyada milliy Kafolat fondi va boshqalar qo'llab-quvvatlaydilar.

Kichik tadbirkorlik sektori turli mamlakatlar iqtisodiyotida nihoyatda muxim vazifani bajarmoqda. Ushbu sektor bozor iqtisodiyoti sharoitida zarur

tezkorlikni ta'minlaydi, ishlab chiqarishda chuqur ixtisoslashuv va tarmoqlashgan kooperatsiyani yaratadi. Zero, bularsiz yuksak samaradorlikni tasavvur ham qilib bo'lmaydi. Masalan, AQShda turli yo'nalishdagi 19 mln.dan ortiq mustaqil firmaning 90 foizdan ziyodi mayda korxonalaridir. Yaponiyada o'rta va kichik korxonalar tarkibiga kiradigan 10 mln.dan ortiq mustaqil kompaniyalar mavjud bo'lib, ularning 99 foizi kichik biznes sektorida faoliyat ko'rsatar ekan, AQSH va Yaponiyada ishlab chiqarilayotgan yalpi mahsulotning 50 foizdan ortig'i ana shunday korxonalar hissasiga to'g'ri kelmoqda.

AQShda yangi ishchi o'rinlarining 3 dan 2 qismi mayda firmalarda tashkil etilmoqda. Masalan, 1970 yilda 264 mingta, 1980 yilda 532 mingta, 1988 - 1990 yillarda 682 mingta kichik korxonalar va firmalar tashkil topishi aholini ish bilan ta'minlashda katta imkoniyat yaratdi. Xullas, kichik biznes AQSH taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda Buyuk Britaniyaning ham o'ziga xos yo'nalishi bo'lgan. 1970 yilda hokimiyatni boshqargan E.Xito kichik biznesga jiddiy ahamiyat bergan va 1971 yil Bolton komissiyasini tuzgan. Komissiyaga kichik biznesning ahvolini o'rganib borishni va uni rivojlantirish bo'yicha takliflar kiritishni topshirgan. Natijada, kichik va o'rta biznes taraqqiyoti uchun eng qulay sharoit yaratilgan. Shunisi e'tiborga loyiqki, mazkur yillarda tashkil toptan kichik va o'rta biznes faoliyati bilan shug'ullanuvchi firmalardan 96 foizining har birida ishchilar soni 20 nafardan oshmagan. Umuman, rivojlangan mamlakatlarda mehnatga layoqatli kishilarning 70-90 foizi kichik va o'rta biznes bilan shug'ullanadi.

Germaniya sanoat ishlab chiqarishining eksportdagi eng katta ulushi bilan ajralib turadigan davlatlar sirasiga kiradi. Mazkur mamlakat tovar aylanishi bo'yicha Yevropada birinchi o'rinda turadi. Uning tajribasidan o'rganib, xayotga tatbiq etsa arziydigan jihatlar juda ko'p. Aniq, puxta, o'z vaqtida, bekamu-ko'st bajarish bilan birga doimo har qanday talabga hozir bo'lish kabi qoidalar shunday jihatlardan sanaladi.

Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasida endigina o'z faoliyatini boshlagan tadbirkorning bu qoidalarga e'tibor berishi sifat ko'rsatkichlari oshishi hamda ortiqcha xarajatlar kamayishiga olib keladi. Jahonda kichik va o'rta biznes korxonalar xodimlarning o'rtacha soni bilan belgilanadi (3.1.1-rasm).

Канада		499
Германия		249
Франция		249
Италия		249
Нидерландия		99
Янги Зеландия		19
Швеция		199
Швейцария		249
АҚШ		499
Россия		249
Корея		299

3.1.1-rasm Jahonda kichik va o'rta biznes korxonalar xodimlarning o'rtacha soniga nisbatan, kishi

O'zbekiston Respublikamizda 2014 yil 1 iyuldan kichik korxonalar xodimlarining cheklangan yillik o'rtacha soni quyidagi sohalarda 2 barobar oshirilib, 200 nafargacha bo'lishi belgilab qo'yildi, shu jumladan, qurilish materiallari sanoati, yengil sanoat, charm-poyabzal sanoati, oziq-ovqat sanoati.

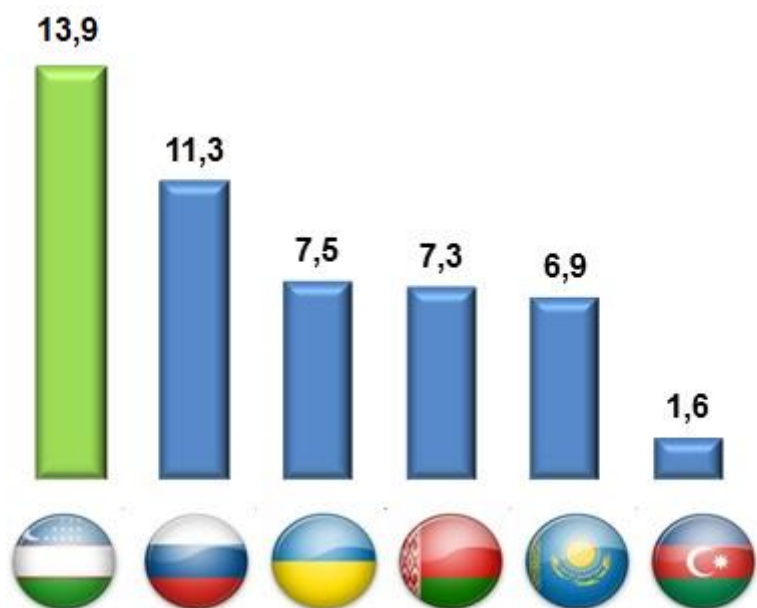
O‘zbekistonda korxonalarni kichik biznes subyekti toifasiga kiritish faqatgina bitta mezon – xodimlarining cheklangan yillik o‘rtacha soni asosida amalga oshiriladi, 2003 yildan boshlab O‘zbekiston qonunchiligidan o‘rta biznes tushunchasi chiqarib tashlangan.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik va o‘rta biznes har 1000 aholi hisobiga to‘g‘ri keluvchi kichik biznes subyektlari soni (3.1.2-rasm).

3.1.2-rasm-Rivojlangan mamlakatlarda har ming aholiga to‘g‘ri keladigan kichik biznes subyektlar soni

MDH mamlakatlarida har ming kishiga to‘g‘ri keladigan kichik biznes subyektlar soni (3.1.2-rasm).

3.1.3-rasm MDH mamlakatlarida har ming kishiga to‘g‘ri keladigan kichik biznes subyektlar soni

O‘zbekiston Respublikasida 2016 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra jami ro‘yxatdan o‘tgan kichik biznes subyektlari soni **226** mingtani tashkil etadi (fermer va dehqon xo‘jaliklarisiz)

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari barqaror iqtisodiy o‘shishning asosiy omili, iqtisodiy konyunkturaning o‘zgarishlariga tez moslasha oladigan, yangi texnika va texnologiyalarni doimiy ravishda talab qiladigan, mehnat unumdorligi yuqori bo‘lgan xo‘jalik subyektlari sifatida keng faoliyat yuritmoqda.

Darhaqiqat, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini izchil rivojlantirish natijasida aholini yangi ish joylari va daromad manbai bilan ta‘minlash, joylarda tashabbuskorlikni rag‘batlantirish orqali aholi orasida tadbirkorlik ko‘nikmalarini ommalashtirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari milliy iqtisodiyotning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois, bugungi kunda kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish asosida mamlakatda o‘rta mulkdorlar sinfini shakllantirish, ichki bozorni nisbatan arzon va

sifatli zaruriy tovar va xizmatlar bilan to'ldirish, yangi ishchi o'rinlarini yaratishga, shuningdek, ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni eksportga yo'naltirish orqali mamlakatimizning eksport salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu maqsadda biz turli manbalarni o'rganish asosida rivojlangan va rivojlanish bosqichiga kirayotgan bir necha xorijiy mamlakatlarning bu boradagi tajribalarini o'rganish va tahlil etish asosida ulardan mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning salmog'ini oshirishga tadbiriq etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat ahamiyatiga ega bo'lgan majmuaviy kompleks tuzilma bo'lib, bunda tadbirkorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish qonuniy asoslab qo'yilgan hamda tadbirkorlar imtiyozli sur'atda kredit resurslari imkoniyatlaridan foydalanadilar. Imtiyozli soliq to'lash imkoniyatlariga ega, ishlab chiqarish, moliya, fan, bozor infratuzilmasidagi jami afzalliklar va yangiliklardan, o'zlariga manfaatli bo'lgan iqtisodiy o'sishga ko'maklashuvchi barcha omillardan foydalanadilar. Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, biror bir mamlakatda davlat kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga doir maqsadli va qat'iy iqtisodiy siyosat yuritar ekan, albatta o'z hududida yashovchi aholining iqtisodiyotdagi tuzilmalarining o'ziga xos xususiyatlarini, mentalitetini va shu kabi boshqa omillarni ham hisobga olishi zarur .

Masalan, Germaniyada davlat qishloq joylarida sexlar ko'rinishidagi kichik-kichik ishlab chiqarish xo'jaliklarining faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun har tomonlama rag'batlantirish bo'yicha qarorlar qabul qilib, qishloq xo'jalik maxsulotlari ishlab chiqaruvchilarining ma'lum bir ekin turiga yoki o'simlikka ixtisoslanmaganligi, oziq-ovqat va nooziq-ovqat, iste'mol mollarining ishlab chiqarilishi keng yo'lga qo'yilishiga katta ahamiyat bermoqda.

Yaponiyada esa kichik va yirik kooperatsiya tarmoqlarini shakllantirish, mayda va o'rta biznes imkoniyatlarini rivojlantirib, yirik korxonalar tizimini

yaratishga, tashqi bozorlarda yapon maxsulotlarining, yapon texnologiyasining qadru-qimmatini oshirishga alohida e'tibor berila boshlandi.

Jahon tajribasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, rivojlangan mamlakatlarda ham dastavval kichik biznesning iqtisodiyotda tutgan o'rniga alohida ahamiyat berilgan. Qisqa muddatda Yevropa iqtisodiyotining asosiy ustunlaridan biriga aylangan Germaniyada o'tkazilgan qat'iy davlat siyosati natijasida mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes rivojlantirildi va urushdan keyingi yillar mobaynida kichik biznes taraqqiyoti 10 foizdan 65 foizgacha yetdi.

Yaponiya ham iqtisodiyotda kichik biznesni jadal rivojlantirishi natijasida "yapon mo'jizasi"ni yaratib, dunyoda bu boradagi eng yuksak natijalarni qo'lga kiritdi, ya'ni, Yaponiyada aholi jon boshiga 38000 AQSH dollari hisobida daromad kela boshladi, xolbuki, kichik biznesni rivojlantirish borasidagi islohotlar boshlanishidan avval bu ko'rsatkich atigi 600 AQSH dollarini tashkil etardi, xolos. Jahon sanoatida yetakchi o'rinda turadigan Yaponiyaning «Yamaxa» transmilliy kompaniyasi butun dunyo bo'yicha yiliga bir necha o'n milliard AQSH dollariga teng mahsulot ishlab chiqarmoqda, xolbuki mana shu "naxang,, kompaniya ham o'z faoliyatini 40-yillar oxirida 7 nafar odam ishlaydigan velosiped tamirlashni amalga oshiruvchi kichik kooperativ (ustaxona) shaklida boshlagan edi.

2000 yillargacha o'tgan 20 yil (1980-2000 yy.) davomida Xitoy Xalq Respublikasi (XXR) o'z iqtisodiyotini kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochish asosida tashkil etishi natijasida mamlakat iqtisodiy, siyosiy va davlat inqirozidan ko'p ko'rsatkichlar bo'yicha chiqib ketdi va jahon taraqqiyotida o'zining munosib o'rnini topdi. Yutuqlar shu darajada qoyil qolarliki, global iqtisodiy tahlil markazlari hisoblangan Butunjahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasining tan olib aytishicha, bunday "taraqqiyot tezligi"da Xitoy iqtisodiy rivojlanish absolyut ko'rsatkichlari bo'yicha 2015-2020 yillarga kelib, AQSH va Yaponiyadan o'zib ketishi mumkin. Keyingi 20 yil davomida XXRning YAIM bir necha barobar o'sib, 1998 yilda 8 trln. yuan (taxminan 1 trln. AQSH dollari)ga yetdi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha daromad 16 marta – 184 yuandan 2972 yuangacha, aholining pul jamg'armalari 254 martaga (450 mlrd.

AQSH doll.) oshdi. Bu davrda YAIMning o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 10 foizni, jumladan, sanoatda – 15,8 foiz, qishloq xo‘jaligida 7 foizni tashkil etdi. Bu esa davlatning iqtisodiyotni rivojlantirishga sarflaydigan ulkan ichki investitsiya jamg‘armasining shakllanishiga asos bo‘ldi.

XXR iqtisodiyotining jadal rivojlanishining asosiy sabablaridan yana biri kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari va xorijiy investorlar faoliyatining davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi va ximoyalanihidir. Buning tasdig‘i sifatida shuni ko‘rsatish mumkinki, 1979 yildan hozirgi vaqtgacha Umumxitoy xalq vakillari yig‘ini (UXVY) va UXVY Doimiy qo‘mitasi tomonidan 328 ta qonunlar ko‘rib chiqilib, ular bo‘yicha sharh va qarorlar qabul qilingan. Davlat kengashi orqali XXR hukumati moliyaviy-iqtisodiy va bozor munosabatlarining turli jihatlarini tartibga soluvchi 700 dan ortiq meyoriy xujjatlar chiqardi.

Xitoyda iqtisodiy islohotlar va modernizatsiyalashning ajoyib va original jihatlaridan yana biri bu “ochiq” iqtisodiy siyosatning olib borilishidir. Bu siyosat o‘z aksini shunda namoyon qiladiki, mamlakatda maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilgan, 14 ta yirik dengiz portlari va shaharlar ochiq deb e‘lon qilingan. Butun Xaynan provinsiyasi (shu nom bilan ataluvchi orolda joylashgan) maydoni maxsus ochiq iqtisodiy hudud deb e‘lon qilindi. Shanxayda Pudun yangi iqtisodiy rayoni tashkil etildi va x.k.

Ochiqlik siyosati esa, avvalo, mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatini xalqaro amaliyot talablari asosida olib borish imkonini berdi. Natijada tashqi savdoda islohotlar amalga oshirildi, valyuta tushumi xarajatlarini rejalashtirishga chek qo‘yildi, muntazam va bosqichma-bosqich ravishda bojlarning umumiy miqdori kamaytirilib borildi. Xorijiy kapital qo‘yilmalar uchun Markaziy bank va davlatning huquqiy va iqtisodiy kafolatlarini belgilovchi kompleks tizim yaratildi.

“Ochiqlik siyosati” va qulay investitsion iqlimning yaratilishi Xitoyni iqtisodiyotga chet el kapitalini kiritish bo‘yicha AQShdan keyingi, ikkinchi markazga aylantirdi. Islohot yillarida Xitoyda 370 mlrd. AQSH dollaridan ko‘proq chet el kapitalidan foydalanilgan. Xorijiy kapital ishtirokida 300 mingdan ziyod

investitsion loyihalarni amalga oshirishga erishilgan. Bunda 17,5 mln kishi band bo'lgan.

Shuningdek, kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida Janubiy Koreya, Isroil, Malayziya va Iordaniya davlatlarida ham foydali tajribalar to'plangan.

So'ngi yillarda Isroil davlati kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan siyosatni ishlab chiqib, 1998 yilda kichik biznes rivojlantirish bo'yicha 64 ta markaz tashkil etildi.

Iordaniyada kichik mayda ishlab chiqaruvchilar iqtisodiyotning notartib sektori deb ataladigan sektorni tashkil etadigan xo'jalik subyektlaridir. Unga quyidagilar kiritiladi:

- band bo'lgan xodimlar soni 9 kishidan ortmaydigan mayda sanoat korxonalar, shuningdek, texnikani ta'mirlaydigan va xizmat ko'rsatadigan ustaxonalar;
- sex va uylarda amalga oshiriladigan, yollanma va oila mehnatidan foydalaniladigan hunarmandchilik ishlab chiqarishi;
- uy xizmatkorlari, xaydovchilar, yuk ortuvchilar, korovullar, oshpazlar va boshqalarni o'z ichiga olgan shaxsiy xizmatlar sohasi;
- mayda chakana savdo va maishiy xizmat ko'rsatishni o'z ichiga olgan mayda an'anaviy xizmat va an'anaviy transport sohasi.

Shu paytgacha bozor tarkibida band bo'lganlar soni bo'yicha notartib sektor kichik korxonalar sohasidan bir yarim baravar ko'p bo'lib, ustunlik qilib keladi.

Iordaniyada mayda tovar ishlab chiqarishining, zamonaviy mehnat qurollarini chiqarish va ta'mirlash, elektr maishiy va radioelektron texnika, tibbiy uskunalari, avtotransportni ta'mirlash tarmoqlari va xokazolar tobora keng tarqalmokda. Bu tarmoqlar yirik shaxarlarda ko'proq rivojlangan. An'anaviy tarmoqlarning asosiy qismi esa kichik chekka shaxarlarda jamlangan. Ta'mirlash tarmoqlarida konveyer tizimi qo'llanadigan ustaxonalar ustunlik qiladi. Unda muayyan ishchilarning izchillik bilan bajarilgan qo'shma mehnati natijasi so'nggi mahsulot hisoblanadi. Bunday muassasalar ko'pincha kichik xususiy korxonalariga aylanadi.

Mayda ishlab chiqarish qishloq-shahar yoʻnalishida koʻchib yurishni sekinlashtiradi. Chunki asosiy korxonalar uchun xom ashyo avval uni tayyorlovchi dehqonlardan qishloqdagi yarim tayyor mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi kasanachi ustalarga va ulardan keyingina u tugal qayta ishlaydigan korxonalarga keladi. Raqobat sharoitida bunday koʻp bosqichli aloqalar dehqonga va shaxar vakiliga qoʻshimcha mablagʻlar olib keladi.

Iordaniyada ilmiy-texnika yutuqlarining tarqalishi va transmilliy kompaniyalarning kirib kelishi mayda ishlab chiqarishning zamonaviylashishi, uni ishlab chiqarishning zamonaviy asboblari va vositalari bilan taʼminlanishiga olib keldi. Bu esa yanada zamonaviyroq mahsulot ishlab chiqarishga oʻtish imkonini berdi. Shu bilan birga, tovar ishlab chiqaruvchilarning asosiy qismi yangi ishlab chiqarish vositalarining qimmatligi tufayli bugungi kungacha ishlab chiqarishning anʼanaviy vositalaridan foydalanadi.

Zamonaviy ishlab chiqarishlarda texnika bilan taʼminlanish va energiyadan foydalanish darajasi anʼanaviyga qaraganda yuqoriroqdir. Anʼanaviy mayda tovar ishlab chiqaruvchilari aylanma mablagʻlari tuzilmasida mashina va uskunalarning qiymati emas, balki xom ashyoning qiymati koʻproq ulushni tashkil etadi. Bu esa gilam toʻqish, charm va muynadan, rangli metallardan, sunʼiy va tabiiy qimmatbaxo toshlardan ishlangan buyumlar ishlab chiqarish uchun xosdir. Bunday tarmoqlar uchun aylanma mablagʻlar miqdori asosiy aylanma mablagʻlar miqdoridan 25-30 baravar oshadi.

Shu tariqa, Iordaniyada rivojlanishning murakkabliklari va bir xil emasligiga qaramay, mayda ishlab chiqarish mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasining muhim qismi hisoblanadi. U jamiyatning xoʻjalik tuzilmasini koʻp jihatdan belgilaydi va kichik tadbikorlikning asosiy negizini tashkil etadi. Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida asosiy isteʼmol tovarlariga boʻlgan extiyoj oʻrtacha har toʻqqiz oyda oʻzgarib turishi kuzatilgan. Shuni hisobga olsak, aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari faoliyatining afzalliklari yanada yaqqol, yorqinroq namoyon boʻladi. YAʼni ular

iqtisodiy taraqqiyotning mustahkam va ravon yo'lga tushib olish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi jadvalda turli xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotida kichik biznesning o'rni to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. Statistik ma'lumotlarda qayd etilishicha, rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 50-67 foizi kichik biznes korxonalariga hissasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich AQShda 50-52 foizni, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 63-67 foizni, Yaponiyada 52-55 foizni tashkil etadi. MDH mamlakatlarida esa kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan past ko'rsatkichni tashkil etmoqda.

Yaponiyada barcha kompaniyalarning 99,6 foizi, sotilgan mahsulotning 55 foizi va sanoatda band bo'lganlarning 80 foizi kichik va o'rta korxonalar ulushiga to'g'ri keladi. Bunday yuqori ko'rsatkichlar ko'pchilik tadbirkorlarning kichik biznesga jalb etilganligidan dalolat beradi. Mazkur mamlakatda kichik biznes sohasi juda ko'p korxonalarni (uy xo'jaligidan boshlab to zamonaviy texnikalar bilan qurollangan

3.1.1-jadval

Dunyoning ba'zi mamlakatlari iqtisodiyotida kichik va

o'rta biznesning o'rni⁴² (2015 yil 1 yanvar holatiga)

Mamlakatlar	Kichik biznes korxonalarini soni		Kichik biznes ulushi, foiz xisobida	
	ming dona	ming kishi xisobiga	jami ish bilan bandlar soni	yalpi ichki mahsulot
AQSH	19266	98	73	67-71
Yevropa Ittifoqi mamlakatlari	14981	99	64	74-75
Buyuk Britaniya	2917	99	69	75-73
Germaniya	2229	98	76	73-74
Italiya	3917	96	73	68-70
Fransiya	1889	99	74	75-80
Yaponiya	6434	96	78	82-85
Rossiya	834,4	97	39	30-42
O'zbekiston*	389,20	19,2	77	48-58

firmalargacha) qamrab oladi. Aytish joizki, mazkur davlatlarda kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rniga XX asrning 70-yillaridan boshlab munosib baho berib, unga bo'lgan e'tibor yanada kuchaytirib kelingan.

Ko'pgina xorijiy mamlakatlarning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini rivojlantirish siyosatida kichik va yirik korxonalarining o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini qo'llab-quvvatlash tendensiyasi amalda qo'llaniladi. Masalan, AQSH qonunchiligida "500 ming dollardan ortiq miqdordagi to'g'risidan-to'g'ri federal bitim tuzishda yirik firmalar bu bitim bo'yicha bajariladigan ishlarning ma'lum bir qismi (foizi)ni kichik korxonalariga berishi (ya'ni ular orqali bajarishi) shartligi belgilab qo'yilgan».

⁴² «Деловая среда в Узбекистане глазами представителей малого и среднего бизнеса». Отчет Международной Финансовой Корпорации по итогам 2010 г. - 21 с.

*Ўзбекистон бўйича маълумотлар 2009 йил якунлари бўйича берилган. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси маълумотлари.

Bu qonunga rioya etishni esa «Kichik biznes ishlari bo'yicha ma'muriyat» tomonidan nazorat qilib boriladi. Shuningdek, turli xil tashkilot hamda yirik korxonalarining kichik korxonalariga moliyaviy yordam berishga qiziqishini va manfaatdorligini oshirish uchun «Kichik biznes ishlari ma'muriyati» kichik biznes korxonalarini kreditlashda kreditorlarga kreditni to'lay olmaslik xavfini kamaytirish maqsadida zayom kapitalining 90 foizigacha davlat kafolatini beradi (sug'urtalaydi). Bunday siyosatni amalda tadbiri tufayli keyingi yillarda yirik korporatsiyalarning o'z faoliyatlarida kichik biznes korxonalariga alohida ishlar va xizmatlar turlarini berish orqali yuksalishga erishmoqdalar. Chunki, ularning bajarilishi aynan kichik korxonalarda sifatli va samarali bo'lmoqda.

“Iqtisodiy rivojlanish milliy kengashi” tomonidan muntazam ravishda kichik firmalarning ixtisoslashgan katalogi chiqarilib, bu orqali esa yirik kompaniyalar o'zlarining kichik biznesdagi potensial hamkorlarini tanlab olishlariga imkon yaratiladi. Shuningdek, kichik va yirik biznes o'rtasidagi aloqani o'rnatishni amalga oshiruvchi maxsus markazlar yaratilgan. Kichik biznesga katta yordam beradigan tashkilot va yirik kompaniyalardan: Savdo va sanoat vazirligining, «Djeneral elektrik», “Neshil kompyuter” firmalarining axborot markazlarini alohida ko'rsatish mumkin.

3.1.2-jadval

Ba'zi rivojlangan mamlakatlarida kichik va o'rta biznes rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari (foizda)⁴³

Davlatlar	Kichik va o'rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi	Kichik va o'rta biznesning umumiy bandlikdagi ulushi	Jami korxonalar tarkibida kichik va o'rta biznes korxonalar ulush
------------------	--	---	--

⁴³ «Деловая среда в Узбекистане глазами представителей малого и среднего бизнеса». Отчет Международной Финансовой Корпорации по итогам 2010 г. - 21 с.

	ulushi		
AQSH	72	65	99,6
Kanada	73	67	99,8
Yaponiya	83	79	99,2
Germaniya	78	79	99,3
Fransiya	75	76	97,6
Italiya	67	71	99,2
Buyuk Britaniya	72	75	99,1

Yaponiyada barcha kichik sanoat firmalarining 60 foizdan ko‘prog‘i yirik firmalar bilan subpodryad asosida ishlaydi. Korxonalar – subpodryadchi turli masshtabdagi subpodryad kompaniyalarga kiruvchi yirik kompaniyalarning yarim mustaqil a‘zolari bo‘lib, bu subpodryad kompaniyalar o‘z navbatida markaziy kompaniyalar atrofida guruhlangan bo‘ladi.

Subpodryadchilar o‘z mablag‘ (kapital)lari hisobidan texnologik jarayonlarning salmoqli qismini tashkil etadilar, detallar va butlovchi qismlarni yetkazib beruvchilar hisoblanadilar, tayyor mahsulotlarning ta‘minotini ta‘minlaydilar. Ta‘kidlash joizki, “Sony” korporatsiyasining faqat o‘zi bevosita texnologik rejada 1100 dan ko‘proq kichik korxonalar bilan ishlaydi. Bunday tendensiyaning rivojlanishi soliq to‘lash tizimida qonunda ko‘zda tutilgan imtiyozlar bo‘yicha bu kichik korxonalar uchun “kam bo‘lmagan darajada” foyda olishga sabab bo‘lmoqda⁴⁴.

Xorijiy mamlakatlar tajribalarida, **birinchidan**, rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim iqtisodiy omillardan biri, bu kichik biznes rivoji bo‘lib, bu boradagi har qanday umummanfaatini ko‘zlagan samarali faoliyatlar davlat ahamiyatiga ega bo‘ladi va qo‘llab-quvvatlanadi. Zero, kichik biznes faoliyati o‘sib, yanada samarali biznesga aylanishi, mamlakat ichki bozorini tovar hamda

⁴⁴ Малый, средний и частный бизнес. Ежеквартальный информационный бюллетень для предпринимателей. Республиканская научно-техническая библиотека. ГФАГИ. 2009.

xizmatlar turlari bilan to'ldirishi, shu tariqa eksport salohiyati rivojiga hissa qo'shilishi, aholining ish bilan bandligi muammosi yechilishiga ko'maklashuvi, aholining real daromadi o'sishiga, pirovard natijada aholinining turmush darajasini yuksalishiga olib keladi.

Ikkinchidan, iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida, jahon bozorida raqobat kuchayayotgan bir paytda, yirik korxonalaridan ko'ra aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarida raqobatga dosh berish, manevrlar qilish, ishlab chiqarish yo'nalishini o'zgartirish kabi iqtisodiy chora tadbirlar ko'rish oson kechadi.

Ko'rinib turibdiki, xorijiy mamlakatlarda kichik biznesni har tomonlama qo'llab- quvvatlashning rivojlangan tizimi mavjud bo'lib, bu hol raqobatning kuchayishi sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy muhitning barqaror taraqqiy etishini ta'minlaydi. Bu esa, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmining to'laqonli rivojlanganligidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, jahon amaliyotida hamda rivojlangan bozor iqtisodiyoti mamlakatlarida kichik biznes ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda, yangi ish o'rinlarini barpo qilishda, bozor o'zgarishlariga nisbatan tez moslashishda va mulkdorlar sinfini shakllantirishda alohida ahamiyatga va yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlamoqda. Ko'pchilik mamlakatlarda kichik biznesning iqtisodiyotda tutgan o'rniga, uning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi bozor munosabatlarini shakllantirishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor berilmoqda.

XULOSA

Bitiruv malakaviy ishimni bajarish jarayonida quyidagi xulosa va takliflar ishlab chiqildi:

1. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida kichik biznesni samarali rivojlantirish uchun da barcha zarur shart-sharoitlar mavjud. Respublikaning qulay geografik joylashuvi, mehnat, ishlab chiqarish, tabiiy va boshqa resurslarning mavjudligi ancha keng xo'jalik faoliyati turlari bilan shug'ullanish imkonini

beradi. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi ijobiy institusional va tarkibiy o'zgarishlar, bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash poydevori hisoblanadi.

2. KBXT subyektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslarini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish taklif etiladi: iqtisodiy qo'llab-quvvatlash tanlov asosida, maqsadli, muddatli (qisqa davr), mezonli, ijtimoiy-iqtisodiy samarali hamda bozor mexanizmi ishlashi, erkin raqobat shakllanishiga to'siq bo'lmagan holda biznes subyektlarining yashovchanligi va raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, subyektlarni diskriminatsiya qilinishiga qarshi chora-tadbir bo'lmog'i lozim.

3. Tahlillar ko'rsatishicha, kelgusida viloyatda ko'zda tutilayotgan tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish eng avvalo ichki resurslar va imkoniyatlardan to'laroq foydalanishni, xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoitlar yaratishni taqazo etadi. Bu borada xorijiy investitsiyalarning yangi shakllarini jalb etishni rag'batlantirish bo'yicha huquqiy bazani takomillashtirish; mavjud imtiyozlardan samarali foydalanish; davlat va xususiy tuzilmalar o'rtasidagi investitsion sherikchilik aloqalarini rivojlantirish; investitsion loyihalarni tanlashda va ularni asoslashda moliyaviy korxonalariga ko'proq erkinlik berish; xorijiy hamkorlarga mamlakat investitsion salohiyati to'g'risida kengroq ma'lumot berish talab etiladi.

4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini izchil rivojlantirish natijasida aholini yangi ish joylari va daromad manbai bilan ta'minlash, joylarda tashabbuskorlikni rag'batlantirish orqali aholi orasida tadbirkorlik ko'nikmalarini ommalashtirish imkoniyatlari asosida kichik biznes korxonalarini samaradorligini oshirish lozim bo'ladi. Shu bois, bugungi kunda kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish asosida viloyatda o'rta mulkdorlar sinfini shakllantirish, ichki bozorni nisbatan arzon va sifatli zaruriy tovar va xizmatlar bilan to'ldirish, yangi ishchi o'rinlarini yaratishga, shuningdek, ular tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni eksportga yo'naltirish orqali

mamlakatimizning eksport salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak.

5. KBXTni davlat tomonidan qo'llab -quvvatlashning tashkiliy, ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy mexanizmlari tahlil etilib, amalga oshirish dastaklari baholandi. Iqtisodiy mexanizm tadbirkorlik faoliyatiga ichki harakatlantiruvchi kuch sifatida ta'sir etadi va uning tarkibiy qismiga aylanadi. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda KBXTning lokomotiv sifatidagi ahamiyatini oshirishda «samarali g'ildirak» vazifasini bajaradi. Tadbirkorlik faoliyatida to'g'ri va maqsadli foydalanish natijasida korxonaning va aholining tadbirkorlik daromadi ko'payishi ta'minlanadi.

6. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rolini oshirish yuzasidan quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: fermer xo'jaliklarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning moddiy va moliyaviy bazasini mustahkamlash, ularga yangi imkoniyatlar tug'dirish, xizmat ko'rsatuvchi tuzilmalarni rivojlantirish; qishloq xo'jaligi korxonalariga o'z mahsulotlarini qayta ishlaydigan zamonaviy texnologiyalarni sotib olishi uchun yaratilgan keng imkoniyatlardan foydalanishga ko'maklashish choralarini ko'rish lozim.

7. Milliy iqtisodiyatda KBni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash nazariyasida antimonopol, boj-tarif va monetar siyosat dastaklarining rag'batlantiruvchi funksiyalarini kuchaytirish taqozo etiladi. Jumladan, KBXTni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmini dastak va vositalarini rag'batlantiruvchi va tartibga soluvchi funksiyalari ta'sirchanligini oshirish maqsadga muvofiqdir.

8. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan muntazam modernizatsiya qilib borish uchun samarali rag'batlantirish tizimini yaratish zarur. Bu borada modernizatsiya qilish va yangilash jarayonlarini jadallashtirish uchun korxonalarining o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lar hisobidan yo'naltirilayotgan sarmoyalardan samarali foydalanish bu masalaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

9. Qishloq xo'jaligida kichik biznes sharoitida o'zi yetishtirayotgan mahsulotni reklama qilish, o'zi joylashgan hududdagi tovar-xom ashyo birjalari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, tashqi va ichki xaridorlarni izlab topishi, buning uchun esa jahon bozoriga chiqish imkonini beruvchi global axborot tarmoqlariga ulanishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yishlari kerak. Buning uchun fermer ho'jaliklarida mahsulotlarni saqlashgan moslashtirilgan omborxonalarni ko'rishi yoki joylarda bu vazifalarni amalga oshiradigan markazlashgan servis xizmati ko'rsatish shahobchalarini tashkil etish lozim. Shuningdek, Respublika "fermer xo'jaliklari uyushmasi", "monopoliyadan chiqarish, raqobat va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash"

10. Kichik biznesning eksport salohiyatini, tashqi savdo operatsiyalarini rasmiylashtirishdagi ortiqcha ichki protseduralarni bartaraf etish va ularga mahsulotlarini eksport qilish borasida qo'shimcha preferensiyalar berish, mahsulotlarini sotishga ko'maklashadigan, marketing o'tkazish, sertifikat va ruxsatnomalar olishni ta'minlaydigan mavjud mexanizmini, bozor tamoyillariga mos ravishda takomillashtirish lozim.

11. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarning qishloq xo'jaligida kichik biznes va uni moliyalashtirish yuzasidan tajribalarini atroflicha o'rganish va samarali bo'lgan usullarni milliy iqtisodiyotning xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy qilish dolzarb masaladir. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekistonda kichik biznes va xususiy kichik biznesni rivojlantirish, buning natijasida, mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish va aholi turmush darajasini ko'tarishga muhim zamin yaratadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaymizki, kichik biznesni qishloq xo'jaligi rivojlanishining barqaror manbasiga aylantirish lozim bo'lib, uni rivojlantirish asosida ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi.– T.:O'zbekiston, 2008.- 40 b.

2. O‘zbekiston Respublikasining «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik to‘g‘risida» gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Mulknı davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida» gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining «Korxonalar to‘g‘risida» gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Erkin tadbirkorlik faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2011yil 12 maydagi Qarori. // Xalq so‘zi, 2011, 13 may, №94.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik biznes va xususiy kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2011yil 24 avgustdagi Qarori. // Xalq so‘zi, 2011, 25 avgust, №166.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini yanada qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2009yil 15 maydagi PQ - 1112 – sonli Qarori. - // Xalq so‘zi, 2009, 19 may, №100.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida 2010 yilgacha bo‘lgan davrda xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2007 yil 21 maydagi PQ-640-sonli qarori.
10. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag‘batlantirish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining qonuni. // Xalq so‘zi – 1995 y., 26 dekabr.
11. “O‘zbekiston iqtisodiyotida xususiy sektorning ulushi va aqamiyatini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, (2003 yil 24 yanvar).

12. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, (2005 yil 5 oktabr).
13. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda ruxsatnomalar olish tartibotlarini takomillashtirish va soddalashtirish to‘g‘risida”gi Vazirlar Mahkamasining Qarori (2009 yil 10 iyun).
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 11 oktabridagi “Kichik tadbirkorlik (biznes) subyektlariga tegishli bo‘lgan korxonalar va tashkilotlar klassifikatsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 439-sonli qarori. “Xalq so‘zi”, 2003 yil 12 oktabr.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni. 2011 yil 24 avgustdagi PF-4354-son.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta‘minlash, ularni jadal rivojlantirish yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. 2015 yil 15 maydagi PF-4725-son.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta‘minlashga, xususiy mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni. 2016 yil 5 oktabrdagi PF-4848-son
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tadbirkorlik maqsadlarida foydalanish uchun davlat mulki obyektlarini sotishni jadallashtirish va uning tartib-taomillarini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni. 2017 yil 17 yanvardagi PF-4933-son .
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlarini ko‘rsatish mexanizmlarini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2017 yil 1 fevraldagi, PQ-2750 –son Qarori.

20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, 2017 yil 7 fevral, 8 fevral//Xalq so‘zi.
  21. Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. // Xalq so‘zi, 2011 yil 22 yanvar.
  22. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. // Xalq so‘zi, 2010 yil, 8 dekabr.
  23. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. // Xalq so‘zi, 2010 yil 13 noyabr.
  24. Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta‘minlash-barcha islohot va o‘zgarishlarimizning bosh maqsadidir“. // Xalq so‘zi, 2008 yil 9 fevral
  25. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak, Xalq so‘zi, 2017yil, 16 yanvar.
  26. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Qishloq xo‘jaligi xodimlari kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi, Toshkent, 2017yil, 9 dekabr
  27. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Toshkent, 2017yil, 9 dekabr
-
28. Gafurov U.V. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: Moliya, 2016. – 208 b., 2016.– 234 b.
  29. Murodova N. Q. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. Monografiya. –T.: «Iqtisodiyot», 2012.– 219 b.
  30. Murodova N. Q. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. Monografiya. –T.: «Iqtisodiyot» 2016.-243 b.

31. Samadov A.N., Ostanaqulova G. Kichik biznes va tadbirkorlik. –T.: Iqtisodmoliya, 2008. -250 bet.
32. O‘zbekiston hududlari bo‘yicha statistik to‘plam, 2017.-T.: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, 2016.
33. Qashqadaryo viloyati statistikasi boshqarmasining 2004-2017 yillardagi statistik ma’lumotlari.
34. -«Delovaya sreda v Uzbekistane glazami predstaviteley malogo i sredi biznesa». Otchet Mejdunarodnoy Finansovoy Korporatsii po itogam 2015 g. - 121 s.

